REVISTA ISTORICĂ

ANUL al IX-lea, N-le 7-9 IULIE-SEPTEMBRE 1923

DĂRI DE SAMĂ DOCUMENTE ȘI NOTIȚE

PUBLICATE

DE

N. IORGA

CU CONCURSUL
MAI MULTOR SPECIALIȘTI.

SUMARIUL:

N. Iorga: O nouă carte privitoare la Rominii din Balcani.
N. Iorga: Două „hrisoave" românești.
Victor Motogna: O contribuție la istorla Românilor din Ardeal, în veacul al XIV-lea.
T. G. Bulat: Vechile inscripții ale episcopiei din Rîmnicu-Vîlcii.
Victor Motogna: Brodnicii.
C. I. Karadja: Despre biserica luterană din București.
Gr. Avakian: Inscripțiile armenești din Cetatea-Albă.
N. Iorga: DĂRI DE SAMĂ. — CRONICĂ.

1923

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC" S. A., BUCUREȘTI

PREȚUL: 7 LEI

www.dacoromanica.ro

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga
Bucureşti, Şoseaua Bonaparte, 8.

Pentru cărţile despre care se fac recensii care le recomandă, se poate reţinea, după dorinţă, anunciul de pe copertă.

Administraţia: Bucureşti, Tipografia „Cultura Neamului Românesc", Strada Lipscanii Noi, 12 (colţ cu Domniţa Anastasia).

www.dacoromanica.ro

Anul al IX-lea, n-le 7-9. Iulie-Septembre 1923

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

O nouă carte privitoare la Romînii din Balcani

Museul din Sinaia posedă o nouă cărticică grecească intitulată Ἱστορία συνοπτικὴ τῆς Ἑλλάδος..., συντεθεῖσα μὲν ἀγγλιστὶ ὑπό τινος ἀνωνύμου εἰς χρῆσιν τῶν σχολείων τῆς Λόνδρας, μεταφρασθεῖσα δὲ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ ἐξ αὐτῆς μετενεχθεῖσα εἰς τὴν ἁπλοελληνικὴν ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Βασιλείου Π: π: Εὐθυμίου τοῦ ἐκ Κωνστάντζινου τῆς Μακεδονίας, εἰς χρῆσιν τῶν σχολείων μας προσφωνηθεῖσα δὲ τῇ ἐντιμοτάτῃ ἀδελφότητι τῶν ἐν Βιέννῃ ἐντοπίων Ῥωμαιοβλάχων, Viena, Noua Tipografie, 1907.

Deci e o Istorie a Greciei, de un Engles, nu de Goldsmith — de şi n'am avut mijlocul să compar—, pe care a tradus-o şi publicat-o apoi, în întregime, medicul grec din Viena Alexandridis. Prefăcută în nemţeşte, ea trece şi în greceşte, în limba pe care traducătorul o zice „a sa", de Vasile Papa Eftimie, de loc din Constantzinos (Constantiana?) în Macedonia. Şi anume pentru şcoala întemeiată de „frăţia localnicilor în Viena Greco-Romîni": „Romeo-Vlahi".

Însăşi această ştire despre o şcoală corespunzînd celei din Pesta e deosebit de interesantă, cu afirmarea netedă că ea nu e a Grecilor, ci a acestor Romîni elenisaţi în cultură, dar nu şi în conştiinţă. Această confundare în grecism era însă aşa de puternică, încît pe urmă, în textul german, se vorbeşte de «die hochansehnliche und geehrteste Gemeinde der zu Wien ansässigen *Griechen*», iar în cel grec de un Ἑλληνομουσεῖον, căruia autorul i-a servit cinci ani şi jumătate, ţinînd şi examene, la care se dau premii. Se arată că e o şcoală apuseană de ştiinţi, în care nu se merge numai, ca la cele vechi, îndătinate, până la Psaltire doar şi la Octoih, ci se îndreaptă învăţămîntul după un Corai ori după dascăli cum sînt Costandă, ierodiaconul Ştefan Duca, întrebuinţîndu-se lucrări ca ale lui Bouffier tradus şi în româneşte, cum se ştie, de episcopul de Hotin Amfilohie, şi Müller, care trebuie să fie marele istoric elveţian.

www.dacoromanica.ro

De mare interes e lista prenumeranților, care e și a membrilor coloniei. Găsim astfel pe Gheorghe Constantin Doiu din Linotop (Γεώργιος Κωνστ. Δόϊου Λινοτοπήτου), pe Naum Atanase Ghica din Moscopole, pe Iosif Nacu din Marienfeld, pe un Ttitiris, pe un Curti, pe Nicolae Dimu Dora (Γτόρα), pe Nicolae Tircă (Τύρκα), pe Ioan Ghiura (Γκύρα), pe Sterie N. de Πίνδου («din Pind»), pe Sterie Chiriac Țica (Τζίκα) din Meţovo, pe Naum Burca, pe Naum Καρίλλα, pe Mihail Γκύγγα, dar și pe Manase Eliad, pe Ioan Tunuslì, unul din frații cari dădură Descripția Țerii-Românești, pe «arhicămărașul Ioniță Bașotă», pe un C. Filiti, pe Mihai Cantacuzino și pe Ienachi Văcărescu (ὁ εὐγενέστάτος Ἰ. Βακαρέσκου), pe Atanase Data (Ντάτα), pe Lascu Cioară (Λάσχος Τζιόρα), pe C. Gh. Spirta (Σπήρτα), pe M. Papa Sterie din Meţovo, pe Arghir H. Dim. Terpu (Τέρπου), pe Teodor Racu (Ῥάκος), pe Sterie Costa, pe Ioan Dimitrie Ivu (Ἴβου), pe Anastase Țapu (Τζάπου), pe încă un Τούρκα, pe un Gh. M. Ioviță (Γιοβίτζα), pe un Naum C. Doța (Δότζα), pe un Dimitrie Peșu (Πέσιου), pe un Gheorghe Bozuca (Μποζοῦκας), pe un Νικαρούσι, pe Anastase Stasacu din Meţovo, pe Atanase Țecu, pe Atanase Μπόντής, pe un Gheorghe C. Dori, pe Rafael Dumba din Linotop, elev.

N. Iorga.

Două „hrisobule" românești

În *Cronica numismatică și arheologică*, IV, pp. 24-5, d. C. Moisil publică bula de aur de pe un document prin care Petru-Vodă, care trebuie să fie Radu Paisie (Petru de la Argeș), face o danie Muntelui Sinai, ale cărui legături cu țerile noastre n'au fost încă studiate. Chipul Voevodului, pe cap cu coroana cu trei vârfuri și ținînd crucea cu trei ramuri, e de sigur un portret care trebuie de adaus la celelalte. Radu-Petru are plete lungi și mustăți care atîrnă în jos ca ale lui Neagoe Basarab în fresce. De altfel Radu Paisie și-a isprăvit Domniile fiind exilat «în Egipt», unde a murit, ceia ce ar dovedi oarecare legături ale lui cu aceste regiuni.

A doua pecete are un caracter mult mai arhaic. Ea cuprinde cele două figuri lîngă pom, care se află în bulele și monedele bizantine și orientale Inscripția ea însăși e în litere

www.dacoromanica.ro

de o formă veche ; în formulă obişnuitul „hrisovulŭ“ e înlocuit prin «zlatu pečatŭ». Fiind vorba de un Alexandru Voevod «gospodinŭ vlaşchi» (nu «vlaşcoi zemli» ; cf. şi forme «săi» — aceasta — pentru «săi»), s'ar putea gîndi cineva şi la Nicolae Alexandru din secolul al XIV-lea, iar, de nu, trebuie să fie Alexandru-Aldea din al XV-lea, şi nici de cum Alexandru contemporanul lui Mihai Viteazul.

D. Moisil mai pomeneşte două bule de aur pe documente pentru aceiaşi mănăstire a Sfintei Ecaterine de la Sinai, străveche şi vestită : una e de la Petru Şchiopul, Domn al Moldovei, din 1575, alta de la Matei Basarab (1645).

Adaug că relaţiile cu Muntele Sinai ale celui d'intăiu sînt cunoscute prin actele ce am publicat în volumul XI din colecţia Hurmuzaki : Domnul cel bun şi fricos îşi ascundea şi acolo la călugări bogăţiile care trebuiau să-l ajute în răstrişţea ce-şi prevedea. După Matei se ştie că Elina Cantacuzino, văduva Postelnicului Constantin, a călătorit la Muntele Sinai cu fiul ei Mihai, şi o notiţă contemporană [1] pomeneşte trecerea lor pe acolo; e încă mai cunoscut faptul că din această călătorie a ieşit zidirea în codrii Prahovei a mănăstirii Sinaii.

N. Iorga

O contribuţie la istoria Romînilor din Ardeal, în veacul al XIV-lea.

Am semnalat în această revistă un important document privitor la dreptul românesc (ius valachicum), de la 1371. Acest act ni dă putinţa să întrevedem luptele Romînilor din Ungaria pentru păstrarea străvechilor aşezăminte autonome ameninţate de reformele feodale ale Angevinilor. Vedem acolo pe Romînii şi cnejii din cele patru districte ale cetăţii Deva împiedecînd cu forţa executarea unei sentinţe, care a fost adusă faţă de un Romîn după legile ungureşti, şi nu aşa cum cerea «lex Olachorum».

Un cas analog ni se descopere într'un alt document, de la 1398 păstrat în aceiaşi arhivă a familiei Teleki din Tîrgul-Mureşului, care are următorul conţinut :

«Nos, Michael de Kalyan, comes, Petrus, filius Galli de Frata,

[1] Cf. Iorga, *Despre Cantacuzini.*

www.dacoromanica.ro

et Ladislaus de Gezterag, iudices nobilium comitatus de Cluj, memorie commendamus quod, veniens nostram in presentiam miles egregius, magister Nicolaus dictus Bolgar, nobilis de Thuson, nostrum postulans hominem ad inquisitionem sue veritatis, nos vero unum ex nobis, videlicet predictum Petrum, filium Galli, de predicta Frata causa veritatis de medio nostro duxissemus destinandum, qui demum exinde ad nos rediens et per nos diligenter requisitus, nobis conscientiose dixit suo modo quod ipse ab omnibus nobilibus et ignobilibus, quibus decuisset et licuisset, palam et occulte rescivisset quod predictus Nicolaus dictus Bolgar de Thuson ex iussu et speciali mandato Iohanni Styrch (!), vicevoyode Transilvani, quendam Volachum proscriptorem (greşit, în loc de : proscriptum), Kuskoman nomine, captivasset et captivari fecisset et, dum in suis captivitatibus eundem Volachum conservare..., imo conservaret, tunc Michael et Dionysius Volachi de Solmus, veniendo potenter, eundem Volachum Kuskoman proscriptorem de sua possessione Tomp vocata abduxissent, et, dum abducere voluissent, missis quibusdam suis famulis, ab eisdem Volachis, videlicet Michaele et Dionysio, eundem Kuskoman Volachum proscriptorem recipere voluissent, tunc iidem Michael et Dionysius Volachi duos suos famulos crudeliter vulnerassent una cum ipsorum equis et verberassent, eosdem captivassent et detinuissent, demum autem iudici de possessione Erkud vocata per suam fideiussoriam cautionem predictum Michaelem Volachum de predicta Soimus reddere predictus Nicolaus Bolgar coram se reddere voluisset, eo modo ut ex parte sui iudicium regni consuetudinis facere deberet ; qui quidem iudex de Erkud predicta eundem Michaelem kenezium ad suam fideiussoriam cautionem recipere recusasset. Datum in Apahida, feria quarta, in festo beati Georgii martyris anno Domini. M.CCC nonagesimo octavo.»

Şi aici, ca şi în documentul de la 1371, cnezul Mihail şi Dionisie liberează cu forţa pe conaţionalul lor Cuşcoman din mînile oamenilor trimişi de stăpînire ca să-l deţină.

E evident că ei îndrăznesc a săvîrşi acest lucru în puterea dreptului românesc, pe care stăpînirea nu voia să-l bage în samă, judecînd pe Romîni după «regni consuetudo».

E un episod al luptelor şi frămîntărilor din care neamul românesc a ieşit învins, pierzîndu-şi vechile instituţii şi cu ele libertatea.

Victor Motogna

www.dacoromanica.ro

Vechile inscripţii ale episcopiei din Rîmnicu-Vîlcii

de T. G. Bulat.

În urma reconstruirii lăcaşului sfintei Episcopii de Rîmnic, de către fericitul întru pomenire episcop, ieşit din şcoala paisiană, Calinic Cernicanul, «făcătorul de minuni», în 1856, vechile inscripţii ale catedralei dispăruseră, mistuite poate şi de foc.

Reluînd cercetările mele prin arhivele, noi de altfel, ale Episcopiei, am dat peste o «delă» care conţine, în copie, însemnări interesante ce socotim că merită a fi cunoscute. Ştiinţile au fost cerute în Septembre 1837 de către Departamentul trebilor bisericeşti. Se doria „o cunoştinţă pentru ctitori şi hramul a două biserici ale Episcopii Rîmnicului, atît din Craiova, cît şi de aici, din Rîmnic". Se trimet, drept răspuns, «trei copii, însă cea supt nr. 1 adeverită după hrisovul Mării Sale răposatului întru fericire Domn Mihnea Voevod din leat 7000, de sînt ani 345, scoasă după condica sineturilor Episcopii, pentru moşia Olteni, care acest cătun se află ca o jumătate de cale de spre Miazănoapte departe de oraşu Rîmnicului şi unde acolo se povesteşte de bătrîni că au fost mai nainte Episcopie, pănă a nu se clădi în locul ce să află acum; şi, aşa fiind, urmează să se înţeleagă că această Episcopie a Rîmnicului au fost în fiinţă mai nainte de venire într'această ţară a Sfîntului Nifon, în zilele răposatului Domn Radu-Vodă cel bătrîn, de sînt ca la 300 de ani, într'a căruia Domnie să zice că s'ar fi înfiinţat întîiaşi dată Episcopia Rîmnicul şi Buzăului".

„Pisania din lăuntru bisericii sfintei Episcopii Rîmnic, unde de-asupra uşii să află zugrăviţi doi răposaţi întru fericire arhierei, însă părintele Climent în dreapta şi părintele Grigorie în stînga, ţiind amîndoi în mîini sfînta biserică.

1837, Octom. 2.

Climent episcopul Rîmnicului. Aceasta prea-cinstită şi de Dumnezeu iubitoare episcopie, bine păstorind turma, care de la Dumnezeu ne-au încredinţat, ani doisprezece şi păzindu-o în primejdioase vremi de răzmiriţă, şi frumuseţind sfînta biserică aceasta după cum se vede, întărind sfînta episcopie cu chilii şi cu zi-

www.dacoromanica.ro

duri şi alte lucruri şi lăsînd scaunul sfintei Episcopii de bună voie Sfinţii Sale, au încredinţat pe ucenicul Sfinţii Sale, iubitorul de Dumnezeu chir Grigorie episcop Rîmnicului.

«Pisania bisericii sf. Episcopii Rîmnic, din sud Vîlcea, ce este pusă d'asupra uşilor în tinda biserici.

1837, Octom. 6.

Această dumnezeiască biserică episcopie a Rîmnicului Noul Severin, hramul Sfîntului Nicolae, din temelia ei au fost zidită de doi arhierei, Vlădica Eftimie şi Mihail Episcopu. Iar, cînd au fost la leat 7245, viind Turcii cu război asupra Nemţilor şi i-au scos din ţara aceasta, au ars şi au surpat biserica aceasta, cu toate cele din prejuru ei. Deci, pre acele vremi fiind arhiereu Scaunului acestuia episcop chir Climent, om de ţara aceasta, carele cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu a sa cheltuială au prefăcut-o, înălţîndu-o şi făcîndu-o cu turle şi cu advon şi pardoseala, şi cu zugrăvele împodobindu-o şi cu case înprejur, precum se vede, în zilele luminatului Io Constandin Nicolae Voevod, lăsînd vecînica pomenire Sfinţiei Sale leat 7258».

„Pisania bis. sf. Episcopii din Craiova.

Cu ajutorul sfintei şi de viaţă făcătoarei Troiţe, această sf. mănăstire unde să prăznueşte şi să cinsteşte hramul Sfîntului Prooroc Ioan Botezătoriul şi Sfîntul erarh Nicolae de la Miralicheia, este zidită din temelie de dumnealui Barbu Zătreanu biv Vel Stolnic, fiu dumnealui răposatului Pătru Zătreanu şi jupîneasa dumnealui Neacşa Zătreanca, înfrumuseţîndu-o pe dinlăuntru atît şi pe din afară pecum să vede, avînd ajutor şi pe alţi neguţători, care în veac se vor pomeni dumnealor şi tot neamul.

În zilele luminatului Domn Io Scarlat Grigorie Ghica Voevod, cu blagoslovenia Prea Sfinţii Sale părintelui chir Grigorie Rîmnicu, fiind ispravnic şi ctitor jupîn Tudor Săpunaru şi Barbu dascălu; începută la anul cu leat 7265—1757" (în text).

*

Am mai avea inscripţia schitului de la Olteni, cunoscută însă din „Istoricul Eparhiei Rîmnicului" (1906), p. 328. Credem interesantă de amintit menţiunea: „în dreapta este zugrăvit Eftimie Vlădica şi în stînga Mihail Episcopu, fiind amîndoi în mijlocu sfîntului schit".

www.dacoromanica.ro

BRODNICII

În broşura mea : «Articole şi Documente» («Ţara Brodnicilor şi Vrancea», retipărit din «Revista Istorică», p. 35 şi urm.) încercasem să aduc în legătură «Brodnicii» cu «Vrancii», «Brodnicia» cu Vrancea. Mi-am dat singur sama de îndrăzneala acestei teorii, aşteptînd părerile filologilor şi istoricilor noştri.

D. Ferenţ, în documentatul d-sale studiu despre Cumani şi Episcopia lor[1], nu pomeneşte nimic despre articoiul mieu — nu-l cunoaşte ori îl ignorează intenţionat — nu ştiu.

D-sa ajunge la un resultat nou, dar greşit, prin răstălmăcirea izvoarelor principale : a actelor provenite din cancelaria papală şi ungară.

D. Ferenţ ajunge la conclusia că Brodnicii n'au fost Romfni, ci mai cu.înd un trib nomad din neamul turcesc al Berendicilor, pomenit la cronicarul Nestor.

Pentru dovedirea acestei aserţiuni aduce trei argumente principale :

a) Brodnicii au fost păgîni ; b) locuinţile lor nu se aflau în Moldova de azi, căci hotarul lor vestic era Siretiul şi c) Brodnicii erau un popor nomad.

Să luăm pe rînd aceste dovezi.

Brodnicii erau păgîni, căci «la 1227» — spune d. Ferenţ — «Grigorie al IX-lea.... pune pe Cumani alăturea cu Brodnicii, a căror convertire se nădăjduieşte, iar delegatul papal e trimis şi la aceştia pentru a-i aduce la cunoştinţă adevăratului Dumnezeu». Nu înţelegem însă pentru ce n'ar fi vorba despre convertirea Cumanilor păgîni de-odată cu a Brodnicilor schismatici.

A doua dovadă că Brodnicii nu erau creştini o scoate d. Ferenţ din scrisoarea lui Béla al V-lea (1254) către Inocenţiu IV, unde «Brodnicii sînt numiţi păgîni *(infideles)*, alături de Cumanii păgîni».

Locul în chestiune sună aşa : «Regnum Hungariae..... diversis infidelium generibus circumseptus, utpote Ruthenorum, Cumanorum, Brodnicorum a parte orientis, Bulgarorum et Bozniensium hereticorum a parte meridiei»....

Faptul că după expresia „infidelium" urmează întăiu „Ru-

[1] *Cultura Creştină*, n-rele 6-7, pp. 156 şi urm.

www.dacoromanica.ro

thenorum" nu dovedeşte oare că aici *infidelis* înseamnă şi *eretic, schismatic?* În aceiaşi scrisoare, cînd e vorba de Cumani, nu-i numeşte simplu: «infideles», ci «*pagani*», ori «*pagani* infideles». Cităm: „Cumanos etiam in regno nostro recepimus, et, proh dolor, per paganos hodie regnum nostrum defendimus et per paganos infideles Ecclesiae conculcamus" [1].

Nu susţine d. Ferenţ cu mai muit succes nici ceialaltă aserţiune, că hotarul vestic al Brodnicilor a fost Siretiul.

Se poate într'adevăr deduce aşa ceva din cele două izvoare contimporane, de la 1222 şi 1254? Să începem cu scrisoarea lui Béla al IV-lea de la 1254.

D. Ferenţ scrie: „Astfel Béla al IV-lea putea scrie, la 1255, către papa Inocenţiu al IV-lea, că regatul unguresc e încunjurat la Răsărit de Galiţia (Haliciu), Cumania şi ţara Brodnicilor, iar spre Miazăzi de Bulgaria. Din mărturia aceasta, combinată cu diploma din 1222 şi cu faptul că ţara Teutonilor se întindea spre Răsărit până la Siretiu, concludem că ţara Brodnicilor începea cu malul stîng al acestui rîu şi că era aşezată mai mult în Sudul Moldovei, lîngă Siretiul inferior».

Dar autorul uită că pe la 1254 ţara Teutonilor, prin urmare Ungaria nu se mai întindea până la Siretiu. Catastrofa de la 1241 silise pe Unguri să-şi caute scăpare în scutul hotarelor fireşti, al munţilor Carpaţi, cari erau deci hotarul ce despărţia Ungaria de Brodnici. Doar tocmai de aceia se plînge Béla al IV-lea în această scrisoare: «tributarias eisdem (Tartaris) se constituerunt et specialiter regiones que a parte orientis cum regno nostro conterminantur, sicut Ruscia, Cumania, Brodnici, Bulgaria, que in magna parte nostro dominio antea subiacebant».

Acest adevăr reiese limpede din documentul citat: hotarele Brodnicilor se atingeau cu Ardealul.

Acelaşi lucru îl dovedeşte şi documentul andreian din 1222. În acest an Andrei al II-lea întăreşte Cavalerilor Teutoni posesiunea Ţerii Bîrsei, dăruită în 1211, adăugînd un nou teritoriu «Addimus etiam postmodum eisdem fratribus conferentes castrum quod Cruceburg nominatur, quod fratres praedicti de novo construxerant cum pratis circa illud adiacentibus et a

[1] Hurmuzaki, I [1], p. 261.

www.dacoromanica.ro

fine terrae Cruceburg terram, quae vadit usque ad terminos prodnicorum» [1].

Prima donaţiune a lui Andrei al II-lea mergea spre Est până la pârâul Tertylou = Tartlau. Lîngă acest pîrău au clădit cavalerii cetatea Kreuzburg, pe care li-o dă regele împreună cu pământul ce se întindea până la hotarele Moldovei. Orice altă explicare e arbitrară.

Mai susţine d. Ferenţ că Brodnicii au fost un popor nomad, căci analele ruseşti îi amintesc ca luînd parte la lupta de la Oca şi Calca, iar cronicarii bizantini supt un nume modificat îi fac să apară în Peninsula Balcanică.

Aceste ştiri n'au fost încă destul cernute de critica istorică.

În schimb cele două documente, al lui Andrei al II-lea, de la 1222, şi scrisoarea lui Béla al IV-lea, ni dovedesc un fapt sigur : în prima jumătate a secolului al XIII-lea, Brodnicii au avut o ţară statornică care la Vest se mărgenia cu Ardealul.

Şi acest hotar a rămas neschimbat cel puţin treizeci şi doi ani, de la 1222 până la 1254, după care dată Brodnicii nu mai sînt amintiţi în zivoarele istorice.

Acesta era un punct de mult cîştigat în istoria enigmaticului popor. Neglijîndu-l, d. Ferenţ a apucat o cale greşită, care l-a dus la resultatul schiţat mai sus.

Din aceasta însă nu voiesc să trag nicio conclusie în favorul părerii desvoltate în articolul mieu menţionat.

Victor Motogna

Despre biserica luterană din Bucureşti

În traducerea nemţească a călătoriei Suedezului I. Berggren, «Reisen in Europa und im Morgenlande», Lipsca şi Darmstadt (C. W. Leske), 1834, 3 vol. in-8°, găsesc următoarele:

«Biserica luterană la Bucureşti, în legătură strînsă cu cea din Constantinopole, s'a bucurat de la început de protecţia Legaţiunii suedese în capitala Turciei.

Fu întemeiată pe la 1750. În anul 1751 (? poate 1741 sau 1753) principele Racoviţă (Mihai, 1741-44, sau Constantin, 1753-

[1] Zimmermann-Werner, I, p. 19.

www.dacoromanica.ro

56) dete autorisaţia de-a zidi o biserică. Preotul de atuncea, Göldner, propusese ca banii să fie strînşi în ţerile protestante pentru cheltuielile zidirii, şi doi Nemţi, membri al comunităţii F. J. Völfel şi J. Clemens, fură trimeşi în străinătate într'acest scop. Prin Germania sosiră şi la Stockholm, unde primiră de la rege în afară de bani şi făgăduiala ca această comunitate să fie ocrotită de Legaţiunea suedesă la Constantinopole. După întoarcerea trimişilor se începu zidirea bisericii, care fu însă întreruptă din causa războiului de la 1769-74, aşa încît clădirea nu fu săvîrşită până la 1775, în timpul Domniei lui Alexandru Ipsilanti.

Între 1771 şi 1778 comunitatea rămase fără preot. În acest din urmă an veni ca pastor Johann Klockner, care sfinţi biserica la 15 August 1778. El stătu la noi până la adînci bătrîneţi, fiind între optzeci şi nouăzeci da ani la 1820, cînd îl pierdem din vedere.

Biserica evangelică de la Iaşi fu mult timp în legătură cu acea de la Bucureşti, ajunse însă mai tărziu supt protecţia rusească.

Redau patenta de protecţie pentru biserica bucureşteană după o copie aflată în hîrtiile mele:

«Seiner Königlichen Majestät zu Schweden bei der Ottomanischen Pforte accreditirter ausserordentliche Gesandte.

Wir, *Gustav von Celsing*, fügen hiemit zu wissen, was massen die an Allerhöchstgnädigsten König und Herrn, vor einiger Zeit, von der Evangelischen Gemeinde zu Buckarest in der Wallachei abgesandte Deputirte, Namens *Jacob Clemens* und *Friedrich Völfel*, von dem Zustande der von jetzt bemeldeten Evangel. Gemeinde nun aufgerichteten Kirche ihren allerunterthänigsten Bericht abgestattet mit beigefügter allerdemüthigster Bitte, dass Seine Königl. Majt erwähnter Evangel. Kirche und Gemeinde Allerhöchst Dero Königl. Schutzes und Vorsprache versichern zu lassen, allerhuldreichst geruhen mögten.

Wenn nun Seine Königl Majt diesem allerunterthänigsten Ansuchen in Gnaden stattgegeben und solchem zufolge uns vermöge Eines Königl. Rescripts vom 25 Julii des abgewichenen Jahres Allergnädigst anbefohlen dass, im Fall abbesagter Ewangel. Gemeinde in der derselben zugestandenen Religionsfreiheiten, küntighin einige Hindernisse oder Einschränkung geschehen möchte, sowohl Wir als auch unsere Nachfolger im hiesigen Gesandtschaftsposten dieselbe in vorkommenden Fällen der Billigkeit und den Umständen gemäss an behörigen Orten kräftigst zu un-

www.dacoromanica.ro

terstützen Uns nicht entlegen sollten. So haben Wir solches mehr erwähnter Evangel. Gemeinde zu Bucharest hiemittelst öffentlich zu erkennen zu geben, und in solcher Hinsicht dem von derselben anhero abgefertigten Fürstlich-Wallachischen Hof-Apotheker, *Michaël Lange*, darüber auf dessen Ansuchen gegenwärtiges beglaubtes Zeugniss ausfertigen zu lassen, nicht ermangeln wollen.

Urkundlich, unter Unserer eigenhändischen Unterschrift und beigedrückten gewöhnlichen Insiegel, gegeben im Königl. Schwedischen Pallast zu Constantinopel, den 20 November 1755.

(s) *Gustaf Celsing.*

Coram me, Johann Klockner, Pastor, a. c. add.

pecete

Aus der Pergaments-Urkunde copiert von Andr. P. Müllers, den 9-ten Februar 1812".

Acest act probează, între altele, că aveam la Bucureşti un farmacist al Curţii Princiare domneşti, Lange, pe la 1755, fapt ne-unoscut până acum (cf. N. Iorga, *Farmacia în ţerile romîne*).

C. I. Karadja.

Inscripţiile armeneşti din Cetatea-Albă.

Inscripţiile de faţă, în număr de treizeci şi opt, făcînd parte din „*Corpus inscriptionum armenicarum Romaniae*", pe care îl voiu publica ulterior, au o valoare istorică — mai cu samă cât priveşte chestiunea imigrării Armenilor în Cetatea-Albă — puţin obişnuită. Fiind însă săpate în marmură şi împodobite cu tot felul de ornamente obişnuite în arta armeană, aceste inscripţii au şi valoare artistică.

Cele mai vechi din ele se află în interiorul bisericii. Aceasta fiind cu vre-o trei metri mai jos de suprafaţa pământului, are trei altare: în numele Adormirii Maicii Domnului, în numele Sf. Auxentie (în dreapta lui) şi în numeie Sf. Ioan Evanghelistul (în stînga).

Celelalte inscripţii se află în cimitirul din spre Nord-Est de biserică, apoi în curtea acesteia, în pridvorul şcolii primare armene (în spre Sud de biserică, tot în curtea ei), una la întrare, în izvorul Sf. Gheorghe, una la uşa sudică a bisericii bulgare

www.dacoromanica.ro

din oraş, una în Museul de Arheologie din Odesa şi în sfîrşit două în parcul satului balnear Budachi.

Cu toate că cele mai multe din ele au fost publicate şi aiurea, însă interpretarea ce li s'a dat lasă mult de dorit.

De aceia am încercat să le public din nou, şi de data aceasta — din motive tehnice — numai în traducere.

Cifra 551 ce se adaogă la fiecare dată din inscripţiile noastre este necesară pentru a se arăta anul Domnului, anul Armenilor începîndu-se abia la 551 după Naşterea lui Hristos.

Cifrele puse în faţa inscripţiilor arată ordinea numerică a inscripţiei din grupul dat, ordinea grupului şi ordinea generală a inscripţiei.

Inscripţia de pe altarul Sf. Auxentie.

1-1-1. — Cu voinţa Nemuritorului Dumnezeu noi poporenii şi negustorii din Acherman zidit-am această biserică a Sfîntului Auxentie cu ajutorul arhimandritului Atanas dîn Ţair. Rugăm a-l pomeni întru Domnul. În anul 1699 (1148+551).

În partea dreaptă şi stîngă a inscripţiei sînt săpate două cruci în jurul cărora stă scris :

În partea dreaptă:

1-1-1-a — † Această sfîntă cruce (este) întru pomenirea dascălului Carapet.

În stînga :

1-1-1-b — † Această sfîntă cruce (este) păzitoarea lui Aitin.

Inscripţia aceasta a fost greşit interpretată de Melixet Becov [1]. Astfel textului armenesc al inscripţiei „ţairţò" (din Ţair), pus greşit după Melixet Becov, i-ar corespunde ţair, zor, adecă : «(cu ajutorul arhimandritului) suprem... rugăm a-l (pomeni întru Domnul)». Greşala lui Melixet Becov este vădită, întru cît toată inscripţia este săpată foarte corect. Dar cuvîntul ţairţò mai are şi o interpretare istorică. Ţair, sau ţar în limba armeană înseamnă margine (cf. Ucraina, craina). În antichitate astfel se numia judeţul de astăzi Djevanşir al guberniei Elisavetopol. Acest judeţ se afla în Nordul provinciei Siunic, în Sudul pro-

[1] Antichităţile armeneşti din Cetatea-Albă (în rusește), Tiflis 1911, pp. 44-7.

www.dacoromanica.ro

vinciei Canţah, în Vestul provinciei Arţah (Şuşa de astăzi) şi în sfîrşit în Estul provinciei Gheharcuni [1].

Afară de arhimandritul Atanas se mai întîlneşte unul, anume Hovhannes, tot din Ţair, care moare la 1583 [2]. De altfel, prezenţa în Cetatea-Albă a unui arhimandrit venit din Armenia în sec. al XVII-lea se explică uşor prin aceia că în această epocă, precum se va vedea mai jos, era un curent foarte puternic de imigrare al Armenilor din ţara natală în părţile noastre.

Inscripţia de pe altarul Sf. Ioan Evanghelistul.

2-I-2 — Această piatră este amintire de la Mesrob Hagiul din Tanakert şi Bagdasar Pribeagul [3]. [Se află] în altarul Sf. Ioan.

Tot pe această placă de marmoră, ceva mai sus de inscripţie, se află o cruce săpată, în jurul căreia, în forma de trapez stă scris :

2-I-2-a — Domnul Dumnezeu Iisus Hristos. În anul 1703 (1152+551) [4].

Melixet Becov, admiţînd că în aceste două inscripţii este vorba de două biserici, şi nu altare, ridicate separat una de alta, a ridicat chestiunea existenţii în Cetatea-Albă a trei biserici - a Adormirii Maicii Domnului, a Sf. Auxentie şi a Sf. Ioan Evanghelistul. Această părere şi-a basat-o pe aceia că părintele Băjischeanţ trecînd pe la începutul secolului al XIX prin Muntenia şi Moldova, îndrumîndu-se spre Polonia şi oprindu-se în Cetatea-Albă, unde vede „o biserică armeană foarte veche, în piatră, pe jumătate îngropată în pămînt", găseşte în ea un memorial care spune : «S'au făcut şi s'au scris din nou lista acestei vistierii în anul 1747 (1196+551), în oraşul de spre Mare Acherman».

[1] V. Arhiepiscopul Mesrob Sîmbateanţ, Descrierea istorică a judeţului Nou Baiazid al guberniei Erivan, Ecimiadzin 1890, p. 627.

[2] *Idem., ibid.*, p. 603. Nu putem însă determina din care anume Ţair provenia arhimandritul Atanas, căci cu acest nume în judeţul Ţair sînt mai multe localităţi, *ibid.*, p. 594.

[3] În Melixet Becov, *ibid.*, p. 27, din causa descifrării greşite, în loc de Bagdasar Pribeagul stă «fratele Bagdasar», ceia ce schimbă tot sensul inscripţiei.

[4] Melixet Becov arată greşit dată 1603, şi nu înţeleg de ce-l combate pe Cuciuc Ioanesov, care, cu toate că ceteşte greşit inscripţia şi el, data însă o arată drept (*ibid.*, pp. 28-30).

www.dacoromanica.ro

[Se află] în biserica celor trei sfinţi : Născătoarei de Dumnezeu. Sf. Auxentie şi Sf. Ioan Evanghelistul" [1].

Călătorul nu ni spune în ce era scrisă această listă : săpată în piatră sau scrisă în vre-un registru de inventar. S'ar părea mai degrabă că aici e vorba de registru, căci, dacă ar fi contrariul, adecă dacă ceia ce ni comunică Băjişcheanţ ar fi fost săpat în piatră, apoi nu înţeleg de ce nu vorbeşte el de celelalte inscripţii, aşa de numeroase şi importante şi care de sigur că existau acolo şi pe vremea lui. După Melixet Becov, Băjişcheanţ menţionează această listă pentru a arăta că înainte vreme în Cetatea-Albă erau trei biserici armeneşti, desfiinţate apoi cu ocasia mutării Armenilor din Cetatea-Albă în Grigoriopol [2]. Cît de puţin însă este întemeiată această părere se vede din aceia că nu ni s'a păstrat nicio ştire cu privire la desfiinţarea celor două biserici. Această desfiinţare însă nu se poate admite şi pentru faptul că în afară de cimitirul din grădina bisericii nu se mai găseşte în tot cuprinsul oraşului niciunul care să aibă inscripţii funerare armeneşti. În sfîrşit, această desfiinţare a două biserici nu se poate admite cu atît mai mult, cu cît însuşi Băjişcheanţ, acolo unde e vorba de desfiinţarea de biserici armeneşti,— nu tace. Astfel el spune că „Armenii din Căuşani, cari aveau odată o biserică foarte frumoasă, de piatră, pe jumătate îngropată în pămînt, n'o mai au" [3]. Ar fi cu neputinţă să admitem desfiinţarea acestor biserici şi prin faptul că, în secolul al XVIII-lea, oraşul Cetatea-Albă fiind năvălit de Ucrainieni şi Zaporojeni ameninţaţi cu moartea de Ecaterina a II-a, aceste biserici uşor puteau să treacă la ei [4]. Dar mai este înc'un argument nu mai puţin important decît cele de mai sus: în anul 1699 misionarul catolic

[1] Arhimandritul Minas Băjişcheanţ, *Călătoria în Polonia...*, Veneţia .830, (în armeneşte), § 373, p. 216.

[2] *Ibid.*, pp. 27-30.

[3] Băjişcheanţ, *ibid.*, § 312, p. 187.

[4] Asupra năvălirii Ucrainienilor şi a Zaporojenilor în acea epocă s'ar fi putut face o foarte frumoasă monografie în ce priveşte infiltrarea elementului ucrainian în Sudul Basarabiei. Din păcate însă arhiva vămii Cetăţii-Albe, fiind transportată aici pe la începutul secolului al XIX-lea, a fost vîndută de către funcţionarii vămii locale unor negustori, fără autorisaţia prealabilă a Arhivelor Statului. Printre altele, în semn de protestare contra acestei barbarii s'a scris un articol şi în „Neamul Românesc", an. 1920, 19 Decembre.

www.dacoromanica.ro

Luigi Maria Pidou, trecînd în Moldova, află acolo o eparhie armeană, în capul căreia se afla episcopul Isaac de care atîrnau următoarele circumscripţii eclesiastice armeneşti: Vasluiu, Bender, Acherman şi Botoşani, fiecare avînd cîte o biserică armeană şi cîte un preot [1].

Inscripţiile din zidul de Miazăzi al bisericii.

3-I-3. — † Sfînta cruce aleasă întru numele Mîntuitorului şi numită drept sfînt semn este amintire de la Edigar, soţia şi părinţii săi. În anul 1446 (895 + 551).

Este scrisă în versuri, din care cele d'întăiu trei sînt iambice, cu patru silabe şi rimate, al patrulea fiind liber. Traducerea noastră diferă de a lui Melixet Becov prin aceia că după acesta soţia lui Edigar este aceia care lasă ea piatra bisericii [2].

Inscripţia aceasta, care ocupă un loc foarte mic în partea de jos a lespezii, este interesantă prin ornamentul ei înfăţişînd două cruci stilisate şi împodobite cu nişte crengi de viţă cu struguri, putînd sta alături de multe din ornamentele de pe pietrele funerare din Ani. În ţară printre celelalte armeneşti şi româneşti acest ornament poate să ocupe locul de frunte. Dar felul cum sînt săpate cele două cruci aminteşte foarte mult crucea săpată pe inscripţia de pe poarta cetăţii restaurată de Ştefan al II-lea în anul 1440.

Bogdan, care a reeditat această înscripţie, văzînd că forma crucii săpate pe ea este unică printre celelalte din ţară şi ţinînd samă de locul pe care-l ocupă stilul bizantin în arhitectura bisericească romînă, a încercat să admită şi aicea influenţa spiritului bizantin [3]. Însă astfel de cruci nu se întîlnesc nu numai în ţară, ci chiar printre crucile bizantine din Sudul Rusiei [4]. Mai este încă ceva care ne face să nu admitem aicea influenţa stilului bizantin, anume că, pe cînd crucile bizantine se întîlnesc de o-

[1] Citez după Hasdeu, *Etimologicum magnum*, la cuvîntul „armean", c. 1697. A doua biserică din Botoşani a fost ridicată mai tîrziu, v. Băjişcheanţ, *ibid.*, § 352, p. 209. Cf. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I.

[2] *Ibid.*, p. 31.

[3] Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea-Albă în «Analele Academiei Române»*, vol. XXX, 1908, p. 314, nota 3.

[4] V. colecţia de cruci a fraţilor B. I. şi V. N. Hanenco, din Chiev, *Antichităţile ruseşti* (în rusește), 1899-1900.

www.dacoromanica.ro

biceiu una cîte una, a noastră este însoţită de alte două cruci mai mici, lucrate în acelaşi stil şi crescînd în dreapta şi stînga rădăcinilor crucii celei mari [1].

Dar astfel de cruci sînt foarte răspîndite în Armenia, mai cu samă în Ani, capitala Bagratizilor [2]. Dacă Bogdan ar fi observat celelalte două cruci, cred că n'ar fi susţinut influenţa stilului bizantin în crucea de faţă. Aşa fiind, se poate admite participarea şi a meşterilor armeni la ridicarea monumentelor de artă bisericească romînă medievală [3].

Inscripţiile din zidul de Miazănoapte al bisericii.

Pe o placă de marmură nu mare, sînt săpate două cruci în stînga cărora stă scris :

4-I-4. — †† Sfintele semne sînt amintiri de la Sarkis şi Galust şi părinţii lor. În anul 1774 (923+051).

O placă de marmură frumos împodobită cu o cruce are în josul ei următoarea inscripţie :

5-I-5.—† Această sfîntă cruce este amintire de la domnul Agopşà şi părinţii lui. Şi cel ce va ceti (aceasta) să spună : Iartă-l, Doamne, şi el însuşi îşi va găsi iertăciunea la judecată (de apoi).

Cu toate că data lipseşte acestei inscripţii, fiindcă însă caracterul literelor ei este cam din secolul al XV-lea, s'ar părea că aici e vorba de acel domn (în armeneşte baron), Agopşà, care, trecînd pe la 1451, cu fratele său Levon, din Caffa în Moldova, a dăruit bisericii Maicii Domnului din Iaşi o evanghelie scrisă cu mîna liberă, care se păstrează şi astăzi în acea biserică [4].

[1] Bogdan, *ibid.*, planşa I.

[2] V. în Jacques de Morgan, *Histoire du peuple arménien*, Nancy-Paris-Strasbourg, 1919, desemnul de pe pp. 137, 339 şi 340.

[3] Frantz Jaffé insistă asupra acestui punct de vĕdere cu privire la biserica din Curtea-de-Argeş ; v. în *Die Bischöfliche Klosterkirche in Curtea-de-Argeş in Rumänien*, Berlin 1911, p. 73, tabelele 6, 8, 9, 10, 10, 106, 113, desemnul 32. Pentru influenţa arhitecturii armene în Balcani, v. Charles Diehl, *L'architecture arménienne aux VIe et VIIe siècles*, în „Revue des études arméniennes", Paris, I, I, fasc. 3, 1921, p. 231.

[4] V. Colecţia Cameniţ, sau *Letopiseţul Armenilor din Polonia şi Romănia* (în armeneşte), Veneţia 1893, p. 161. Gr. Buicliu anunţase o traducere în romăneşte a acestei cronici, însă ea, după cîte ştiu, nu a apărut încă. V. Minas din Tocat, *Un cîntec de jălire asupra Armenilor din Ţara Vlahilor*, traducere de Gr. Buicliu, Bucureşti 1895, introducere, p. 4.

www.dacoromanica.ro

Ca şi în dedicaţia scrisă pe evanghelie, Agopşà şi în inscripţia de faţă cere să fie pomeniţi şi părinţii lui pentru dania lor comună.

Inscripţiile din pridvorul de Miazăzi al bisericii.

1-I-6.—Acesta este locul de odihnă al dascălului Hovanes, fiul lui Evtikias, care a trecut în viaţa (de veci) în anul 1650 (1099+551).

Acest dascăl este, precum se va vedea mai jos, cel mai vechiu printre ceilalţi menţionaţi în inscripţiile armeneşti din Cetatea-Albă.

2-I-7.—Acesta este locul de odihnă al lui Pircîr, fiul lui Narin Beg, din Tanakert [1], care a răposat în anul 1743 (1198 + 552)

Lespedea aceasta este împodobită frumos cu un basorelief represintînd un buchet de flori pus într'o garafă, de amîndouă părţile căreia sînt doi chiparoşi stilisaţi.

Tot în acest pridvor se află o lespede de marmură pusă odată pe mormîntul unui tînăr pribeag în Cetatea-Albă. Prin forma poetică în care este scrisă se presintă ca fiind cea mai frumoasă dintre toate celelalte. Are şaptesprezece versete iambice, cu patru silabe fiecare, şi unul singur (cel d'întăiu) cu două silabe iambice şi un anapest în mijlocul lor ; versetele au data şi sînt rimate.

3-I-8 — Măgărdici acest vioiu copil, nepotul Vlădicăi arhiepiscopul Daniel, din Baiazid, nunciu al Sfîntului Altar din Ecimiadzin, venit aici, în oraşul acesta Acherman, cu vremea ca un pribeag într'o ţară străină, lipsit de toate : de fraţi şi mamă şi mîngîierea lor, din porunca neclintită a Făcătorului de viaţă, ce se atinse de sufletul lui, a părăsit pe toţi ai săi, băgîndu-i în mîhnire şi amărăciune, şi s'a dus pe calea veşniciei în vîrsta-i copilărească. Ci astăzi el cere doar un «miluieşte» de la visitatorii mormîntului său.

În anul 1798 (1247+551), Aprilie 21.

Arhiepiscopul Daniel de care e vorba în inscripţia de faţă e foarte posibil să fi ocupat acest scaun la 1798, fiindcă la 1801 este ales catolicos al tuturor Armenilor (Daniel I de Surmarî). El moare la 1806.

[1] Din gubernia Erivan.

www.dacoromanica.ro

In ordinea numerică a patriarhilor armeni, începînd cu Grigore Iluminătorul (302-305), şi socotind şi pe antipatriarhi, el ocupă locul al 150 lea [1].

4-I-9 — Acesta este locul de odihnă al lui Brangul[2], fiul lui Hicium Hagiul din satul răsăritean [3] Tanakert, care a trecut în viaţa (de veci) în anul 1759 (1208+551).

Inscripţiile din pridvorul vestic al bisericii.

5-I-10 — Acesta este locul de odihnă al lui Avac, fiul lui Marcar, din satul Camres de Erivan, care a trecut către Hristos în anul 1719 (1168+551), Septembre 21.

6-I-11 — Acesta este locul de odihnă al lui Agabab, fiul lui Arutiun din satul Camres de Erivan, care a trecut către Hristos în anul 1713 (1162+551), Octombre 8 zile.

Inscripţiile din grădina bisericii.

a) Din spre zidul de Miazănoapte al bisericii.

1-II-12 — Acesta este mormîntul meu, locul de odihnă în care am venit. Sînt dintr'o ţară de Răsărit, iar după îndeletnicire bun neguţător. Mă rog vouă cari treceţi în drum să-mi ziceţi măcar un Doamne miluieşte pentru mine, care am fost plin de păcate înaintea Domnului, şi să vă rugaţi pentru mîntuirea sufletului (mieu). Aivaz Hagiul, fiul răposatului Şahnazar, din Gheharcunì, care am trecut către Domnul în anul 1766 (1215+551), Novembre 10 zile.

2-II-13 — Mă rog vouă c re treceţi pe drumul (acesta) să ziceţi pentru mine un Doamne miluieşte, pentru ca şi pe voi să vă miluiască în ziua de caznă. Dîhşun, soţia lui Sarkis, care am trecut în lumea (de veci). În anul 1705 (1154+551), Februar 22.

3-II-14 — Acesta este locul de odihnă al dascălului Ciorà Marcar, fiul dascălului Hovanes din Ketron [4], care a trecut către Hristos în anul 1717 (1166+551), Septembre ziua 5.

---

[1] Morgan, *ibid.*, p. 366.

[2] Fiindcă această inscripţie este scrisă greşit gramatical, e posibil să avem Frangul, destul de curent în limba armeană, sau Trangul, sau Francul, care, după cum ştim, se întîlneşte în vremea aceasta în Moldova.

[3] În original foarte greu se ceteşte „areveţi" (din Răsărit). O altă interpretare pare imposibilă.

[4] Satul Ketron se află în gubernia Cutais, în apropierea oraşului Tiflis.

www.dacoromanica.ro

b) Din spre zidul de Răsărit al bisericii:

4-II-15 — Acesta este locul de odihnă al lui Nazar Hagiul, fiul lui Bedros din Tanakert, care a trecut către Hristos în anul 1803 (1152+551).

Inscripţiile din curtea bisericii.

1-III-16. — Acesta este mormîntul lui Hacerès, fiul lui Simavon, care a trecut către Hristos în anul 1689 (1138+551).

2-III-17. — Acesta este locul de odihnă al lui Simavon Hagiul, fiul lui Misir Hagiul din Acherman, care, bătrîn de 72 de ani şi cu barba-i albă, a trecut către Domnul în anul 1712 (1161+551), luna August ziua cincea.

Acest Simavon Hagiul este probabil acela al căruia fiu, Haceres, pomenit în inscripţia precedentă, moare la 1689.

3-III-18 — Acesta este mormîntul Sultanei, soţia lui Mesrob din Tanakert, care la vîrsta de 52 de ani a trecut către Domnul în 8 August 1705 (1154+551).

Această Sultana este, precum se vede, fiica acelui Mesrob din Tanakert, care cu doi ani înnainte, la 1703, împreună cu Bagdasar Pribeagul, ridică, tot în biserica armenească din Cetatea-Albă, altarul Sfîntului Ioan [1]. Faptul însă că ea este înmormîntată în curtea bisericii Adormirii Maicii Domnului, şi nu aiurea, arată şi mai mult că orice tendinţă de a probă existenţa în Cetatea-Albă a unor biserici armeneşti în afară de biserică Adormirii Maicii Domnului este vădit greşită.

4-III-19. — Acesta este mormîntul lui Aga Han, fiul lui Sar-Beg. 1717 (1166+551).

5-III-20. — Acesta este mormîntul lui Panos, fiul lui Sar-Beg 1717 (1166+551).

6-III-21. — Acesta este locul de odihnă al lui Nicolae, fiul lui Pir Cîrl, din Tanakert, care a răposat în anul 1724 (1173-551).

7-III-22. — Acesta este locul de odihnă al Elisabetei, soţia iui Aivaz Hagiul din Acherman, care a trecut în lumea (de veci) în anul 1742 (1191×551) luna Martie 20.

8-III-23. — Acesta este locul de odihnă al domnului Stepan,

[1] Vezi inscripţia 1-I-1.

www.dacoromanica.ro

fiu lui Mîrza din Tanakert, care a trecut în viaţa (de veci) în anul 1759 (1208+551), Iunie 1.

9-III-24. — Neguţătorul Sarkis cel iscusit şi înţelept, născut în Acherman, fiul lui David Hară, venit în vechiul Acherman din satul Harindj de Argas, izgonit din Ţară, a izbutit prin rugăciunile către Stăpînul să-şi găsiască mijlocul de a se întoarce (către Domnul). În anul armenesc 1211 (1762), Decembre 5, ziua Miercuri [1].

Inscripţia aceasta, săpată pe o foarte mare placă de marmură, are în susul ei litera F, care în limba armeană arhaică înseamnă Dumnezeul. Supt Ţară se înţelege Împărăţia Domnului, de unde pleacă muritorii pentru ca să se adăpostiască din nou în ea cînd li vine ceasul.

10-III-25. — Acesta este locul de odihnă al lui Hovaghim din Turun [2], care a trecut către Domnul în anul 1726 (1175+551), ziua 5.

Inscripţiile din pridvorul şcolii.

1-IV-26. — Acesta este locul de odihnă al lui Amărvel, fiul lui Isaia, din Tanakert care a trecut către Domnul în anul 1729 (1178+551), August 15.

2-IV-27. — Acesta este locul de odihnă al lui Bogos, fiul lui Bedros din Turun, care a trecut în viaţa (de veci) în anul 1669.

3-IV-28. — Acesta este locul de odihnă al lui David, fiul lui Simavon Hagiul, care în vîrsta de 22 de ani a trecut în viaţa de veci în anul 1656 (1105+551), August 22.

Se vede că acest tînăr a fost cizmar de meserie, pentru că de-asupra inscripţiei, în stînga şi în dreapta ei, sînt săpate două instrumente cizmăreşti ; unul pentru a bate pielea, iar altul pentru a o tăia. Întăiul are în mijlocul său litera j, iar al doilea gş, care nu ştiu ce vor fi însemnînd.

4-IV-29. — Acesta este locul de odihnă al lui Agamel, fiul dascălului Sukias, care a trecut în viaţa (de veci) în anul 1750.

5-IV-30. — Acesta este locul de odihnă al Ripsimei, soţia dascălului Abgar, care a trecut în viaţa (de veci) în anul 1764 (1213+551), Februar 18.

[1] Ultima frasă este scrisă cu minuscule.

[2] Sat din vilaietul Muş (Armenia-de-Nord).

www.dacoromanica.ro

6-IV-31. — Acesta este locul de odihnă al Elisabetei, soţia lui Aivaz Hagiul, care a răposat în anul 1749, August 10[1].

7-IV-32. — Acesta este locul de odihnă a lui Sar beg Hagiul din satul Avard (?), care a trecut către Dînsul în anul 1720, Ianuar ziua 20.

Fiii acestuia, Aga-Han şi Panos, mor cu patru ani înnaintea lui; vezi N-le 4-III-18, 5-III-19.

8 IV-33 — Acesta este mormîntul mieu, loc de odihnă. Sînt venit dintr'o ţară din Răsărit. Ci pe voi ce treceţi lingă mormîntul mieu vă rog să spuneţi fiecare pentru mine un Doamne miluieşte, şi Tatăl vă va scăpa şi pe voi de teama (de Apoi). Sînt Zarcoz (?), soţia lui Aşicon din satul numit Turun, care am plecat din lumea aceasta în anul 1761, Aprilie 11.

Inscripţia aflătoare în Museul Soc. de Arheologie şi Istorie din Odesa.

1-V-34. — Izvorul acesta este amintire de la domnul Tevan-Aga, fiul lui Saac Voscanant, din Parac, făcut pentru viaţa lungă a fiului Kevorc şi a fiicelor şi pentru [mîntuirea] sufletelor celor în viaţă şi celor răposaţi ai neamului. În anul 1743 (1192+551).

Din ghidul Museului în care se găseşte aflăm că această inscripţie a fost dusă acolo, nu ştim cînd, din Cetatea-Albă[2].

Dintr'o inscripţie publicată de părintele M. Băjischeanţ în călătoriile sale aflăm că acest domn Tevan-Aga a înoit, în anul 1735, biserica armeană din Carasu-Bazar (Crimeia). În această inscripţie sînt pomeniţi, afară de el, unicul său fiu (tot Kevorc), fiicele şi toat neamul până în generaţia a şaptea. Din călătoriile lui Băjişchianţ mai aflăm că domnul Tevan-Aga ocupa postul de director al curţii monetare în Hanatul Crimeii, şi e posibil să fi jucat un rol important în istoria Armenilor din această regiune şi a celor din Basarabia.

Inscripţia aceasta a mai fost publicată de H. Cuciuc-Ioanesov[3] şi Melixet Becov, însă interpretarea noastră diferă de a lor.

---

[1] Soţul ei, Aivaz Hagiul, moare la 1742, Martie 20, după cum se vede din inscripţia de pe mormîntul lui (vezi 7-III-21).

[2] Stern, *Ghidul scurt al Museului de istorie şi arheologie din Odesa*, p. 49.

[3] *Inscripţia şi manuscrisele vechii armeneşti din Museul Soc. de istorie şi arheologie din Odesa*, Tiflis 1912, pp. 6-12.

www.dacoromanica.ro

Cît priveşte izvorul de care este vorba — lucru neglijat de aceşti doi cercetători —, s'ar părea că aici e vorba de izvorul Sf. Kevorc (Gheorghe), sau aşa-zisul izvor ai Sf. Ioan cel Nou, care se află la o depărtare de trei chilometri de Cetatea-Albă şi aparţine Armenilor din acest oraş. Nu ştim cînd se va fi dus piatra comemorativă la Odesa însă în locul ei s'a pus alta, de sigur numai pentru ca să umple locul gol: aceasta, după cum se va vedea mai jos, n'are a face nimic cu însuşi izvorul.

De altfel şi felul cum este construit izvorul în chestie [1] arată că el n'ar fi anterior epocei iui Tevan-Aga.

Inscripţia de la întrarea în izvorul Sf. Kevorc (Gheorghe).

1-IV-35. — Acesta este locul de odihnă al dascălului Hovhanes fiul lui Hagop din satul Ketron, care a trecut către Domnul în anul 1715 (1164+551), Decembre, ziua 20 [2].

Inscripţia de la uşa de Miazăzi a bisericiei bulgare din Cetatea-Albă.

1-V-36.—Din mila Atotputernicului Invocator eu Marin [3], soţia Domnului Haciatur, am trecut întru cele ce am nădăjduit în ziua de Sîmbătă, 3 Septembre 1759 (1208+551). Am rămas păcătoasă şi nevrednică de ai miei. Cel ce va trece şi va ceti (aceasta) spună un miluieşte şi Cerul îl va ierta. Amin.

Nu se ştie în ce împrejurări se va fi mutat acolo această inscripţie; ea însă nu serveşte decît ca treaptă la întrarea în biserică.

Adaos

Inscripţiile din parcul satului balnear Budachi.

1-VI-37.—Acesta este locul de odihnă al lui Stepan, fiul dascălului Melcon. din Chilia, cere a răposat în anul 1765 (1214+551), Martie 15.

2-VI-38. — Acesta este locul de odihnă al Elisabetei, fiicei dascălului Melcon din Chilia, care a răposat în 1765 (1214+551), Aprilie 22.

---

[1] Infăţişarea lui vezi-o în Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*, între pp. 56 şi 57.

[2] Melixet Becov pune greşit 11 Decembre.

[3] Sau Mariam, Maria.

www.dacoromanica.ro

Aceste două inscripţii sunt săpate pe două feţe ale uneia şi aceleiaşi lespezi de marmură avînd forma de cub. Piatra este ornamentată frumos şi, după cum se vede, era pusă de-asupra între cele două morminte.

Încheiere.

Este vrednic de observat faptul că din inscripţiile de faţă trei sînt din secolul al XV-lea, cinci din secolul al XVII-lea, douăzeci şi opt din al XVIII-lea, una din al XIX-lea şi niciuna din secolul al XVI lea.

Pe cînd avem destule ştiri scrise care ni arată că, în epoca aceasta ca şi mai tîrzlu, viaţa economică din Cetatea-Alba era în sarcina negustorilor armeni [1].

Se vede că aceştia erau veniţi, în cea mai mare parte, din Armenia de-Nord, trecînd prin Crimeia, fapt prin care se explică numele lor tătăreşti.

De altfel tot comerţul ce se făcea prin Cetatea-Albă în epoca aceasta are un caracter tătăresc foarte pronunţat [2]. El însă se păstrează până în secolul al XVII-lea [3], cînd în urma năvălirilor persane în Armenia populaţia, părăsindu-şi căminurile, se îndreaptă spre Bizanţ, Polonia, Crimeia şi Moldova [4]. Printre aceştia va fi fost dascălul Hovanes, fiul lui Evtikias, răposat la 1650 (1-I-6); apoi Haceres, fiul lui Simavon (1-III-16), Bogos din Turun, răposat la 1669 (1-IV-27), cizmarul David, răposat la 1656 (3-IV-28), fratele lui Haceres şi fiul lui Simavon (1-III 16), toţi din gubernia Erivan.

Faptul însă că cei mai mulţi dintre pribegii pomeniţi în inscripţiile noastre sînt de origine dintr'una şi aceiaşi regiune, arată că, în ce priveşte alegerea locului de pribegie, era obiceiul de a se ţinea de o anume tradiţie: de a se aşeza în locurile

[1] Unul din actele care ni s'au păstrat din epoca aceasta este poliţa negustorului armean din Cetatea-Albă Hasan-Aga, care trebuie să-şi plătească datoria Armeanului polon Toros Luhnowicz, în postav, prin negustorul Hagi Hasan, tot din Cetatea-Albă. Vezi N. Iorga, *Relaţiile comerciale ale ţerilor noastre cu Lembergul. Regeste şi documente din arhivele oraşului Lemberg*, Bucureşti, 1900, partea I, p. 49.

[2] N. Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 191.

[3] Idem, *ibid.*

[4] Arhiepiscopul Mesrob Simbatianţ *l. c.*, cap. VII, pp. 58, 61, 65.

www.dacoromanica.ro

vieţuirii strămoşilor, nu numai după sînge, ci şi după locul de naştere. Astfel cei din satul Bist, din Armenia, se aşează sau în Ismail sau, mai cu samă, în Chilia [1].

Această tradiţie se păstrează şi în secolul al XVIII-lea, cînd toţi pribegii menţionaţi în inscripţiile funerare sînt din gubernia Erivan (cei mai mulţi din satul Tanakert). Aceştia însă erau nu mai puţin negustori decît strămoşii lor : mai multe inscripţii poartă alături de cuvîntul negustor epitetul: bun, iscusit, înţelept, etc. Dar epoca războaielor perpetue îi face să se ocupe şi de lucrul pămîntului, şi mai cu samă de viticultură. Aceasta era şi natural: cei mai mulţi, dacă nu toţi, sînt, cum am văzut mai sus, săteni. Cît de răspîndită însă era viticultura la ei în secolul al XVIII-lea o arată faptul că la 1792, anul mutării lor dincolo de Nistru, pentru a se aşeza în oraşul nou întemeiat Grigoriopol, ei au lăsat în Cetatea-Albă — nedespăgubită — 316 vii de viţă, ceea ce face aproape jumătate din numărul total al viilor în anul 1828, anume 818 [2]. Cît de mare era rolul lor de cultivatori de viţă arată însuşi faptul că aici, cultura viţei şi terminii tehnici aduşi de ei din Crimeia sînt păstraţi — neatinşi — dănă şi în ziua de astăzi.

Gr. Avakian

DĂRI DE SAMĂ

G. Moroianu, *Legăturile noastre cu Anglia*, Cluj 1923.

Lucrarea d-lui Moroianu cuprinde ştiri din cele mai preţioase asupra raporturilor anglo-romîne de la 1890 încoace. Călduroasa pledoarie a lordului Fitz-Maurice în *Pall-Mall Gazette*, declaraţii ale lui Gladstone, care ceruse la 1858 în Camera Comunelor unirea Principatelor, visita ziaristului engles Fitz-Gerald în Ardeal la 1893, discursul din 1894 la Oxford al filologului Morfill, moţiunea cu acelaşi prilej a filologului Bridges, călătoriile d-lui H. Wickam Steed în 1911, lucrul autorului în 1918 la Ministeriul de propagandă engles al lordului Northcliff,

[1] Arhimandritul Gavril Aivazovschi, *Inscripţiile funerare armene din biserica Sf. Nicolae din Chilia*, „Mem. Soc. din Odesa", VI, pp. 3-7.

[2] Vezi Scrisorile guvernatorului V. V. Cohovschi, „Mem. Soc. Odesa", XII, 1881, p. 548.

www.dacoromanica.ro

fundarea societăţii anglo-romîne din Londra la 1917, studiile de românește ale lordului scoţian Dunedin, etc.

N. I.

* * *

Dr. V. Gomoiu, *Din istoria medicinei şi a învăţământului medical în România* (înnainte de 1870), Bucureşti 1923.

Un medic dă această istorie a medicinei la noi şi o dă ca un istoric sprijinit pe documente, căutate cu o deosebită răbdare şi interpretate cu critică. Dacă nu sînt formulele erudiţiei, e cuprinsul ei.

D. Gomoiu începe din epoca romană, în care şi medicina babelor îşi avea rostul [1]. La p. 25 în notă, bibliografia descîntecelor (autorul are o colecţie proprie, mehedinţeană).

Sînt şi lucruri găsite din nou: doftorul Iane pe un act al lui Matei Basarab din 1634 (pp. 50-1), doctorul Timon al Ghiculeştilor (pp. 54-5), doctorul Lantier al Brîncoveanului (p. 64); în secolul al XVIII-lea Christian Maler şi Lazăr Scriba, von Oczy, Boto (p. 67), Fotie, Lichinie (al lui Dimitrie Cantemir). În a doua jumătate a veacului Ioan Manicati (p. 74; a. 1785), I. Serafim, cu tesa parisiană din 1818, Adam Unruh, dr. «Ion», «al obrazelor scăpătate» (1793), dr. Radu cu «diplomuri şi atestaturi din străinătate, din lăuntrul Evropei» (1794; p. 75). În al XIX-lea Spiridon Kalogeras (Focşani), Hesse (c. 1803) (Iaşi) (p. 79), Atanase Ioanid, Fröhlich, Panait, Moral, Reider, Gavala, Wehnert, Karazesis, I. Rasti, Pezzoni, Hepites, Kramer, Kraus, Troya, Fabini, Derié, Zota, Laibel, Goussy (tesa Paris 1828), Meşotă, Seliger, Haszuk (1829), Gheorghevici, Vogtberg, Navara, Witt, Szebeny, Kolmar, Laskaris (Focşani, 1832), Vaszarhély, Aumüller, Huck, Meisel, Schlechta, Zisu Conofan (scrie despre vărsat), Bernfeld, Mimis, Landau, Lorioli, Medgi, Rasdol, Auerbach, Kiss de Szent-Ivany, Vartiade (Viena, 1835), Frey, Göhring, Lukács, Thirmann, Nicolaide, Zissy, Finkelstein, Pinaschi, Zinc, Prodan, Schwarzenfeld, Löbb, etc. Aceasta afară de« ciarlatanii» fără «atestaturi şi dohtoraturi», ca David şi Pavel, «dohtori arabi» (1795; p. 77).

Chipurile sînt interesante. La pagina 73 al lui Dimitrie Kara-

[1] Cf. Amian Marcellin, XVI, II, 2: „Anile incantamentum ad leniendum... dolorem, quod medicinae quoque admittit auctoritas".

www.dacoromanica.ro

kassi, la p. 84, Şt. Piscupescu. Manega la p. 99, arhimandritul Dionisie Tesalianul la p. 390, Constantin-Vodă Racoviţă la p. 424, Băneasa Safta Brîncoveanu la p. 675, dr. Vîrnav.

Capitolul despre originea spitalelor e foarte circumstanţiat şi exact. Marea culegere fără table a lui V. A. Urechiă e întrebuinţată în chipul cel mai atent. La 1794 în spitalul Colţii femeile şi bărbaţii erau împreună. Vodă iea măsuri, ca şi pentru «necurăţenia şi murdalîcul» ce este în spitale (pp. 148-9). E de notat că *Austriecii n'au creat niciun spital în Oltenia, cred că nici în Bucovina, cum nici Ruşii la Chişinău.* Iar, la noi, Mihai Cantacuzino n'a întemeiat, la 1710, spitalul Colţii, cu spiţerie, numai pentru «cele două boale iuţi, ciuma şi lingoarea» sau «frigurile rele» (tifosul exantematic), dar şi, cu despărţirea, prevăzută în actul de fundaţie, a sexelor, pentru orice boală. Trebuie notat însă că se primiau pe lîngă «xenodohiul» străinilor celor sănătoşi, numai străini, în număr de 24, cei de ţară avînd a sta la o parte, bogaţii nefiind admişi. Cred că îndemnul e de la Constantin Stolnicul, după exemple veneţiene, care cuprindeau şi şcoală «începătoare» şi «de ştiinţi». Spitalul Pantelimon, înfiinţat de Ghiculeşti la 1735, potrivit cu tradiţiile mamei lui Grigore-Vodă, cea d'intăiu femeie medic, fiind fiica medicului Alexandru Mavrocordat, are acelaşi statut; dar e pentru «săracii bolnavi» şi «de ţară» «veri de ce boală». Spitalele lui Constantin Racoviţă în Moldova (Proorocul Samuil la Focşani, Sf. Spiridon la Iaşi) au fost întemeiate de un Domn îndurerat de moartea tinerei lui soţii. Tot de pe atunci e al Precistei din Roman. Alte spitale sînt simple lazareturi de ciumă (Sf. Visarion, Sf. Haralamb, Sf. Dumitru Basarabov la Bucureşti, Văcăreşti, Floreşti, Dudeşti şi Hlincea). Banul Constantin Năsturel urmează, la Sf. Vineri, exemplul Cantacuzinului, la 1765. Nebunii sînt închişi, aici, la Sf. Gheorghe Nou, la Sărindar (p. 138), în Moldova, la Golia. Mănăstirea Negoieşti a primit apoi, «între 1825 şi 1832», pe cei din Muntenia *(ibid.,* nota). Mănăstirea «Jitia», unde ar mai fi fost celule *(ibid.* Şi la Maica Domnului din Dud, p 145; mic spital la biserica Obedeanu, p. 146), e Jitianul de lîngă Craiova. Dacă se zice încă azi: «balamuc» la casa de nebuni, aceasta înseamnă că în acest sat a fost un adăpost al lor. Cel d'intăiu asil de orfani e al lui Alexandru pe lîngă Biserica cu Sfinţi din Bucureşti (p. 139), apoi cel

www.dacoromanica.ro

de la Manea Brutaru (p. 155). Pentru „nemernicii străini" Vodă Mavrogheni face loc la Filantropia (p. 150).

Donaţii particulare dau spitale Buzăului (1792; p. 147), Slatinei (Ionaşcu, c. 1800; p. 150), Ploieştilor (Boldescu, 1831; p. 223), Ocnei-Bacău *(ibid.)*, Botoşanilor (Mavromati, 1845; *ibid.)*, Galaţilor (1836; p. 280). Cum se ştie, Spitalul Brîncovenesc e numai din 1835.

Multe ştiri despre ciumă, menţiuni dese de măsuri pentru higienă (oprire a velniţelor, în ciuda Evreilor orîndari; p. 143; «variolisarea» înnalnte de 1800, p. 162 nota 3, p. 166; lucrarea lui Pilarino medicul Brîncoveanului, anterior lui Jenner, ar trebui descoperită, studiată şi scoasă în lumină). Tot aşa, şi mai ales, datele asupra administraţiei financiare.

Băile încep, în Moldova, la moşia cantacuzinească Bălţăteştii (p. 170), în Muntenia la Boboci-Bujor (pp. 186-7).

Foarte pe larg e tratată vremea, mai bogată în fapte, dar mai puţin interesantă, de la 1830 încoace, cînd începe organisarea de Stat. Autonomia absolută a vechilor fundaţii boiereşti începează. La 1833 era un «collegium» al medicilor în Bucureşti (p. 254: şi doi Navarra, Ignat şi Tadeu, dr. Breton, p. 287).

Un lung capitol e consacrat învăţămîntului medical în ţară, de la şcoala de moşit din 1839 şi cea de mică chirurgie din 1842, de la „şcoala naţională de medicină şi farmacie din Bucureşti" de la 1857 până la 1870, data ridicării ei la rangul de Facultate. E vorba şi de literatura medicală, începîndu-se cu o bibliografie complectă.

De observat, la societăţi, despre care e vorba în acelaşi capitol, că aceia din Iaşi, întemeiată la 1830 ca un cerc de cetire medical şi desvoltată la 1832, era pe basa unităţii româneşti: «Societate doftoricească moldo-romanică»: ideia nu putea fi a meritosului doctor ceh Czihak, ci a tovarăşului său dr. M. Zota (chipul lui, la p. 458). Ilasciuc, primul secretar, e Bucovinean (p. 464). Barbu Ştirbei, ales membru, primeşte ştirea «cu o bucurie amestecată cu mîndrie naţională» (p. 466). Membrii corespondenţi sînt numai Germani (pp. 467-8). Aga Alexandru Sturdza e în stare a dărui bibliotecei Muzeului patruzeci şi două volume, cuprinzînd şi operele lui Buffon, Lacépède şi Cuvier (p. 477). Peste un an se întîlnesc şi membri francesi, dar numai cîţiva (p 478): între ei fostul consul al Franciei în Iaşi,

www.dacoromanica.ro

acum la Cairo, Alfred de Mimaut, vice-consulul din Galaţi, Jules Sacchetti (p. 479), medicul Marsille din Bucureşti, mai tărziu şi profesorul ieşean, istoric, Repey (p. 501). Domnul muntean Alexandru Ghica figurează şi el pe listă (p. 480). Din Basarabia răsare poetul Stamati, care stă lîngă Ieşeanul Costachi Negruzzi (pp. 480 1). Din Austria se întîlnesc numai la 1842 rectorul Teofil Bendella (ruda sa, Aristide, era medic în Iaşi) şi Vasici Ungurean din Ardeal (p. 527). Era vorba de a se căpăta de la botanistul Julius Edel în 1835, nu numai o operă de specialitate, dar şi un albun de peisagii şi tipuri, o hartă „geognostică", publicînd un extras şi în „Efemeridele Geografice" (p. 491). El a şi fost în ţară (v. p. 494) şi a tipărit „Bemerkungen über die Vegetation der Moldau", dar fără albumul promis. Tot aşa şi cu ornitologul Friedrich Bell. Numai la 1857 N. Creţulescu, cu Davila şi alţi colegi, dădu şi Bucureştilor o asemenea societate (p. 553 şi urm.), dar ea nu dăinui, trebuind să fie reluată, de la capăt, de Davila. La 1861 se formează, de Bacaloglu, şi o «Societate Romînă de ştiinţe» (p. 627), fără consistenţă.

În materie de reviste, de la «Povăţuitorul Sănătăţii» a d-rului Vîrnav — de care am vorbit în *Revista Istorică* pe 1920 — se trece la neaflabila «Gazetă medico-istorico-naturală şi agronomică» ieşeană din 1848, la «Foaia societăţii» scoasă tot de Vîrnav, în 1859, la „Medicul Romîn" din Bucureşti. Aici, în Muntenia, directorul carantinelor, Mayer, se ocupase de un asemenea plan la 1840 (p. 636): apăru numai la 1858 o «foaie pentru spital şi diaconise». La 1865 dr. Turnescu publică «Gazeta medicală», iar la 1867 «Gazeta Spitalelor». Dr. Gomoiu citează şi revistele de ştiinţi naturale publicate de dr. Baraş, de Alexe Marin.

Partea privitoare la întemeiarea şi progresele învăţămîntului medicinei e deosebit de îmbielşugată în lămuriri biografice şi de program. La şcoala de medicină a lui Davila, care continua pe cea militară a lui Herescu, pe cea de hirurgie de la Colţea a d-rului Polizu şi pe a lui Creţulescu, închisă la 1848 (p. 1128), era elev în 1856-7 şi Parisianul Prosper Béraud, între farmacişti la 1857-8 Parisianul Émile Lavoin (82?), între donatorii bibliotecei Colson şi Guilbert, Marsillac, un doctor din Nantes şi «d. conte Buşe-d'Argis» (? !) (p. 831). Un Alphonse Lebiez e şef de lucrări anatomice (p. 909). Davila, un dictator în «şcoala» sa, pune profesori de francesă şi latină pe conaţionalii săi Thié-

www.dacoromanica.ro

bault şi Chardon (p. 922), apoi pe „Brugher", adecă, probabil, Bruguère (p. 1031).

Recunoaşterea în Franţa la 1857 a studiilor de la Bucureşti ca putînd face apt pentru examenele de doctorat, p. 819 şi urm. La 1858 Italia acordă acelaşi drept, Anglia urmînd îndată p. 853 şi urm. La Iaşi, în 1859 Czihak începe „şcoala companiei sanitarilor" (p. 863). Încă din 20 Octombre 1860 Kogălniceanu cere întemeiarea la Iaşi a unei Facultăţi în toată forma, cea din Bucureşti păstrînd vechea-i numire de «Şcoală Naţională de Medicină», independentă. Dr. G. Cuciureanu e pus s'o organiseze, cu ajutorul lui Fătu şi al lui Negură, cari refusă întăiu ; li se adaugă şi Bendela, cu încă doi (p. 901, şi şcoala începe budgetar, dar nu de fapt. Lipsa de încredere a zădărnicit proiectul şi în 1864, şi numai în 1879 s'a putut începe Facultatea ieşeană, d-rul Russ deschizînd doar la 1863 un curs liber. Lipsia omul ; şi cel care era la Bucureşti, Davila, cerea să fie o singură instituţie, „una şi aceiaşi pentru ambele Principate". El considera «şcoala» ca un aşezămînt militar şi aducea exemplul Franciei (p. 902). Se aduc deci, în 1861, pe lîngă cei 67 de Munteni, 40 de Moldoveni, *„35 din celelalte ţeri romîne"*, plus 35 de Bulgari şi Rumelioţi (*ibid.*). La banchetul din 1862 Davila îşi arătă speranţa că, „şcoala întinzîndu-se în fiecare an, va avea în viitor la sînul ei elevi din Transilvania, Banat şi Bucovina" (p. 928). Basarabeni se adauseră (p. 1134). În 1861 se întemeia şi şcoala unică de veterinărie (p. 904). Se pregătia un congres ştiinţific universal în 1870 (p. 928). D-rul Fotinò, care era să aibă o mare carieră, era nepotul istoricului grec (p. 908). La concursul de externat din 1863 întîlnim şi pe Ilie Eminovici, fratele poetului Eminescu (p. 983).

Totuşi lui Davila i se dădu formal, în Decembre 1864, sarcina de a organisa la Iaşi o «şcoală de medicină şi farmacie» corespunzătoare (p. 1073). Trebue să i se adauge însă mai toată comisiunea care, cu puţin înnainte, refusase a lucra (p. 1064). Cuciureanu fu pus preşedinte, cu acelaşi folos. La 1867 Facultatea din Bucureşti, propusă încă din 1864 (p. 1130), trebuia să înceapă în afară de cadrul tras de Davila, poreclit de noii profesori «hidra de la Lerna» (p. 1127). Dar şi aici interveniră intrigile pentru a aduce zăbava. Cînd se creiază primii doi ani de Facultate, se întrebuinţează însă elementele vechii «şcoli»

www.dacoromanica.ro

(p. 1172). În total creaţiunea universitară ieşia din alte interese şi combinaţii.

Cîteva observaţii: Bogdan Orbul n'a luat pe sora regelui Poloniei, n'a existat un Vodă «Ştefăniţă fiul lui Iancu», legile lui Vasile Lupu şi Matei Basarab n'au fost aplicate în general, principele Ardealului era «rege» numai în amintirea alor săi şi a vecinilor, etc. **N. Iorga**

* * *

Michael Csaki, *Inventariul monumentelor şi obiectelor istorice şi artistice săseşti din Transilvania, cu o introducere asupra activităţii Saşilor din Transilvania în domeniul artelor plastice*, Cluj 1923.

O carte scurtă şi plină de cuprins. În paragraful arhitecturii se relevă îndelunga păstrare a stilului roman (Herina — poate din secolul al XII-lea —, Homorod, aceiaşi vreme, Caţa, tot aşa, Cisnădioara, Gîrbova; forme mixte la Reghin şi la Sf. Bartolomeiu din Braşov). Bisericile gotice sînt din fasa ultimă (Sibiiu, Braşov, Cluj, Mediaş, Sighişoara, Moşna, Mălăcrav — secolul al XIV-lea), etc. Renaşterea dă elemente bisericii gotice din Bistriţa. Ca adaus original sînt întăriturile de castel, aflătoare odată la nu mai puţin de trei sute de lăcaşuri. Deosebite sînt castelele ţerăneşti. Autorul socoate ca venind de la Cavalerii Teutoni cetăţile de la Feldioara, Rîşnov şi Bran. Oraşele au fost şi ele întărite. D. Csaki regretă cu dreptate dispariţia celei mai mari părţi din fortificaţii. Primăria din Sibiiu păstrează forma veche, cea din Braşov a fost înoită în epoca Renaşterii, cînd se înnalţă şi castelul din Criş, «poate cel mai frumos monument din epoca Renaşterii în Transilvania». Se înseamnă şi casele interesante. Se relevă valoarea zidirii, din secolul al XVIII-lea, a Palatului Brukenthal din Sibiiu. Cu dreptate se critică aşa-numitul «stil de oraş mare», cu «etectul care e curată caricatură».

La pictură se începe cu acea din Homorod pentru a trece la Băgaciu, Dîrlos, Mălăcrav, Mediaş, Sebeş, Cisnădie (Ioan din Rîşnov lucrează la Sibiiu în 1445). Veit Stoss a influenţat asupra lucrului de altare în secolul al XVI-lea, fiul său fiind meşterul de la Sebeş. Se dă o listă a artiştilor săi din vremea nouă.

Sculptura nu e mai bogat represintată. Ici şi colo ceva capitele, chei de bolţi, şi figuri de portal. Sf. Gheorghe al fraţilor Gheorghe şi Martin din Cluj e acum la Hradschin în Praga; la

www.dacoromanica.ro

Pesta în Museu a fost dus monumentul lui Mihail Apaffy, odată la Mălăncrav, de Elias Nikolai. Au interes pietrele de mormînt, destul de vechi.

La «artă industrială» se trec frumoasele lucrări de metal a căror reproducere a dat-o de curînd parohul V. Roth, marele maestru în domeniul artei ardelene. Arta populară e uşor indicată în ultimele rînduri.

Se laudă uşorul de uşă din 1552 în Str. Livezii, 4 din Sibiiu.

Urmează biografia şi inventariul, foarte bogat şi precis. Din el aflăm bogăţia obiectelor dace şi romane din pădurea de la Caşolţ. La Cetatea-de-Baltă se puteau însemna frescele ce apar din tencuială la biserîca săsească, odată ortodoxă.

* * * N I.

Leonida Casso, *Dreptul bizantin în Basarabia*, tradus de Al. Varzar şi P. Davidescu, Chişlnău 1923.

DD. Al. Vărzar şi Davidescu au tradus lucrarea, bine informată în ce priveşte specialitatea, a răposatului Casso despre legile bizantine rămase din vechea Moldovă în Basarabia rusească.

Ici şi colo greşeli de istorie. Ruşli n'au ocupat Principatele «pe la finele anilor 1820 şi 1840» (!) (p. 6). La traducere : nu «tîrguşor de bazare» (p. 10 nota 1) ci, «tîrguşor-bazar». Nu există o «condică a lui Ioan Mavrocordat» din 1740 (p. 36). E falş că «hotărîrile judecătoreşti nu se scriau» : în vremea Fanarioţilor sînt formule tipice. Nu înţeleg ce poate fi «Arhiva Română, Documente istorice, seria I».

Dar sînt şi ştiri istorice noi. La 21 Maiu 1810 Ţarul scuteşte pe Basarabeni de oaste, pentru că «forţele morale» ale Rominilor «s'au epuisat» şi «nu putem spera să trezim de-odată inclinaţiile stînse ale acestui popor» (p. 7 nota 2). Al doilea guvernator al Basarabiei, Harting, cerea rusificarea ei, tratînd pe boieri de oameni cari-şi caută doar interesul personal (ei se rugau să nu fie bătuţi) (p. 11 şi notele 1, 2). Foarte frumoasă observaţia arhiepiscopului Gavrii Bănulescu Bodoni despre «colonia romană» ce a fost Moldova (p. 12 şi nota 2). Caragheorghe (nu «Calagheorghe», p. 13), care era şeful revoluţiei sîrbeşti, «nu guvernatorul guberniei Ecaterinoslav», cere a se numi ca al treilea guvernator boierul Ioan Catargiu. La 1810 guvernatorul Podoliei e numit ca locotenent imperial (p. 14). La 1818 Statutul prevede Consiliu de unsprezece, şase aduşi de populaţie, ceilalţi

www.dacoromanica.ro

fiind funcţionari, şi «limba moldovenească» în dregătorii. Hotărîrile lui nu trec la Senat, ci la Consiliul de Stat. După generalul Inzov, Voronţov administrează ţara ca guvernator al Rusiei Nouă (p. 17). Consiliul Suprem e îngustat, apoi desfiinţat de Nicolae I-iu la 29 Februar 1828 (p. 18); până la 1873 a rămas un Consiliu local de funcţionari. La această dată oblastia devine gubernie; legi ruseşti penale se introduc încă din 1864 (şi mai nainte în părţile colonisate; dar în cele trei judeţe trecute la Moldova în 1856 şi ţinute până în 1878 rămîne Codul civil romîn). V. şi asămănarea legilor lui Vasile Lupu şi Matei Basarab cu «Cormceaia» rusească din 1649 (p. 35).

* * * N. I.

Waddington, *Histoire de Prusse*, II, *Les deux premiers rois (1688-1740)*, Paris 1922.

Foarte frumoasa lucrare a profesorului de la Lyon cuprinde domnia celor d'intâiu doi regi ai Prusiei şi o înfăţişează supt toate raporturile. Informaţia, foarte bogată şi deosebit de preţioasă, e luată din întrebuinţarea tuturor izvoarelor tipărite şi a multor acte inedite.

Nu odată se întîlnesc ştiri despre Orientul mai mult sau mai puţin apropiat de noi. Aflăm că, în vremea cînd se crea Prusia regală, Electorul Palatin s'ar fi gîndit la o coroană a Armeniei (p. 114). La proclamarea regelui prusian nu se consultă Sultanul şi Ţarul (p. 115), dar se scrie Şahului (p. 120). Cunoscutul episcop şi scriitor polon Zaluski credea că Frederic I-iu, dacă ar fi recunoscut de Papa, ceia ce a avut loc doar la 1787-8, ar putea fi cîştigat pentru catolicism (p. 126). La 1710 Ţarul oferia lui Frederic I-iu pentru o schimbare de politică Polonia rusească şi Ermeland, dar Prusianul refusă, «ca să nu se strice cu Turcii şi cu Tatarii» (pp. 207-8). La Karlsbad Petru se întîlneşte cu Moştenitorul prusian; Mencicov vine la Berlin în lunie 1712; la Bender se trimete Eosander (pp. 211-12). Se făcea planul de a aduce prin Rusia comerţul engles cu Turcia ori de a atrage la Königsberg pe Armenii cu mătasă (pp. 235-o). În 1708 un Adam Brand era să meargă în Persia pentru negoţ (p. 236). Flota, biata flotă prusiană de atunci, ar fi fost întrebuinţată contra „Marelui Mogol“ din India, contra hagiilor musulmani, contra insulei Portorico (p. 241). La Academia din Berlin, inaugurată în 1711, era o secţie de limbi orientale şi la

www.dacoromanica.ro

Breslau preda orientalistul Acolethus (p. 256), la Berlin studia un altul, La Croze (p. 260).

Frederic-Wilhelm, din parte-i, dădu Împăratului contingent contra Turcilor (p. 395). Era vorba de o căsătorie a viitoarei Ţarine Ana cu Carol de Brandenburg-Schwedt (p. 405). La tronul polon vacant candidează şi Emanuil de Portugalia. Pentru a birui, August al III-lea de Saxonia oferia o împărţire a Poloniei la 1733 — un prim proiect din 1710 —, rămînd Marea şi Mica Polonie, cu Danzig şi Vilna în plus (p. 451).

Cartea lasă a se vedea cît de mult era influenţată Prusia de spiritul frances. Soţia întîiu a primului rege, care visa şi de moştenirea Olandei (p. 179), e crescută franţuzeşte şi vorbeşte ca o Francesă, glumind ca la Paris, chiar şi în ce priveşte pe pomposul, dar mărunţelul ei soţ, «l'infiniment petit». În Hanovra ei, cu parc desemnat de Le Nôtre, cu cerc de intelectuali, încunjurînd pe regină, vorbesc în limba la modă; se represintă *Britannicus* şi *Femmes Savantes*. Protectoarea cercului visitează la Haga în 1700 pe autorul «Dicţionarului filosofic», Bayle, şi, cînd ea cere lui Leibnitz o Academie, aceasta e înţeleasă ca la Paris. Neapărat că modele, trupele la Berlin sînt francese, musica italiană (pp. 164, 166). Confesorul reginei e de la Bergerie, preceptorul viitorului Frederic-Wilhelm I-iu Elveţianul Rebeur, fiu de Frances (p. 153). Frederic-Wilhelm el însuşi, care, în nemţeşte, trata pe birocraţi de «Sacramentze Blakisten» (p. 311), scria despre «Pappier de Musike», el care era — şi pictor (p. 313).

* * * N. I.

Traian Ichim, *Alecu Russo (17 Mart 1819—4 Februar 1859), cîteva date nouă cu privire la viaţa şi familia lui*, Iaşi [1923].

Meritosul arhivispaleograf din Iaşi a găsit testamentul lui Iancu, tatăl lui Alecu Russo (soţie: Maria; fiice: Cleopatra, Aspasia, Polixenia, fiu «Ahilevs»; frate, Dinu; data 13 Iulie 1844), al Mariei Russo, născută Rozolimu, mamă vitregă a scriitorului (24 Iulie 1853). Alecu nu întră în prevederile testamentului părintelui său, cu care era certat: el fusese silit, la 25 April 1841, a solicita un post Domnului (e numit «asesor la o giudicătorie ţinutală»). Trebui o a doua cerere ca să capete locul. El declară cu acest prilej că e născut la 17 Mart 1819. Îşi îndeplineşte funcţia slab. D. Ichim observă cu dreptate că acolo a cunoscut Russo literatura francesă. Exilat la Soveja

www.dacoromanica.ro

pentru delicte literare, e bolnav acolo în Mart 1846. Îndată vine liberarea. Moare la 4 Februar 1859, dator față de V. Alecsandri ca arendaș al Mirceștilor (era și vice-consul al... Siciliei) și zăcînd de «troahnă» în casă străină: îndată gazda-l scoate la biserica Bărboiu. Averea lui este de nicio valoare (între cărți: Fotinò, Régnault, Vaillant, Letopisițile și literatura românească curentă). Îngroparea i se face în cimitirul bisericii. Se mai arată cavoul.

Lucrarea se termină cu o serie de regeste privitoare la familia Russo și cu note asupra părintelui scriitorului. Interesant amănuntul că mama vitregă a lui Alecu fusese soția lui V. Lapierre, fost consul al Franciei la Constantinopol (urmașii au întrat în familia Duca). Lista averii și a cărților aflate la mort încheie culegerea de documente doveditoare («Iosif Ham» e Iosif de Hammer, istoricul Imperiului otoman, «Anderzean» e Danesul Andersen, «Giurardo» e de Gérando; multe nu se înțeleg ce sînt; pot fi și manuscripte).

* * *

C. Rădulescu-Codin, *Muscelul nostru, Comuna Corbi și locuitorii ei, cu o privire asupra întregului județ*, Cîmpulung 1922.

Culegem din această mină de lămuriri cîteva fapte nouă: poveștile despre Ștefan-cel-Mare au trecut și în Muscel (p. XVIII), Negru-Vodă, căruia i se atribuie orice zidire veche, biruie și izgonește pe «Jidovi» și Tatari, făcînd pod de piei de bivol peste Dîmbovița; el începe prin a fi „herghelegiu" în Ardeal, de unde iea calul năzdrăvan al cuceririi. „Negru-Vodă a făcut cutare palat, cutare peșteră sau stîncă, sau biserică" (*ibid.*): deci identificarea cu Negul, Neagu, Neagoe e evidentă (v. și p. XXII). O „baie de bani" pe valea Bădenilor (p. XXIX). O luptă la Bran pe la 1580, distingîndu-se Radu Spătarul (p. XXVIII, nota 4). Curioasă legătura «Muscel i Padu», aflată în două locuri (cf. «padinele» de acolo). O «slujba secăritului» (*ibid.*). Buica și Elena, „fetele Doamnei Florichii" (*ibid.*). „Săritoarea lui Negru-Vodă" e și a lui Mihai Viteazul. Nume ca „Malul-cu-flori". Cuvîntul macedonean *aùș*, *aùșă* se aude aici în Muscel (p. XLIII). «Doamna Cîrjoaia» a poetului Baronzi e și acum în legenda vie (pp. XLII și urm.). Jidovi, Jidovii, pietre de Jidovi (p. XLIII). Scăunași (juzi), *ibid.* Satul Retevoiești vine de la Retevoiu ca Berivoiești de la Berivoiu. Ciudat și acel Harabà-Vodă din legenda fundațiilor (p. 7), Cele douăsprezece sate de supt jude-

www.dacoromanica.ro

cata schilerilor (p. 9 şi urm.). Şi Poiana Războiului e pusă în legătură cu Negru-Vodă (p. 35 şi urm.). Brazda Moldovei se amestecă în poveste (p. 37). Un poem cu lupta contra Tatarilor, foarte frumos, p. 43 şi urm.: eroul e «copilaş-Roman». Poesii lirice, iarăşi de un caracter foarte delicat, p. 61 şi urm. Bogată partea datinelor: Frîncii, vadul Brăilei şi Galaţii, unde sînt «oamenii mai bogaţi»; nu lipsesc nici «planurile» (p. 75). Interesante detaliile ouălor înflorite: goanga, calea rătăcită, merişorul, crucea, cornul berbecului, mărul lui Adam, cocoana în foişor, laba gîştei, foaia paltinului, codruleţul (pp. 76, 80).

N. I.

* * *

N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, Bucureşti 1922.

Pe de o parte, d. Cartojan arată originea sîrbească a „Alexandriei" noastre, iar, pe de alta, cum i s'au adus elemente străine, din *Istoria Troadei* sau şi româneşti, din legenda începuturilor (Roman şi Vlahata).

N. I.

* * *

Zenovie Pîclişanu, *Luptele politice ale Romînilor ardeleni din 1790-92* (extras din «Analele Academiei Romîne»), Bucureşti 1923.

Venită după ale d-lor I. Lupaş şi Silviu Dragomir, în aceleaşi «Anale» pe 1914 şi în *Transilvania*, XLIV şi XLV, după *Corespondenţa episcopului Gherasim Adamovici*, tipărită la Sibiiu în 1911, lucrarea de faţă, întrebuinţînd studiul lui Mitrofanov asupra lui Iosif al II-lea, tradus în limba germană la 1910, recurge des la inedite, şi din arhivele de la Innidoara, din care dă o parte la sfîrşit.

La moartea lui Iosif, reacţiunea porneşte şi în Ardeal, dregătorii romîni avînd să sufere. Ladislau Pop e închis; Iosif Meheşi, ameninţat.

Lupta din partea Romînilor începe însă îndată. D. Pîclişanu îi atribuie, cu drept, meritul vicariului unit al Năsăudului, Ioan Para (v. p. 102: «ego qui aliunde tamquam author et rerum cleri nationisque promotor subsumptus», zice chiar el, care făcuse studii la Colegiul Sf. Varvara din Viena). Dar de la început prin observaţiile făcute Vlădicăi sîrb pentru ortodoxie se vede că preoţimea acestui, de şi fără pregătire în şcolile Apusului,

www.dacoromanica.ro

participă la mişcare. În schimb episcopul Bob îndeamnă pe Para să se astîmpere (p. 11).

Mai important decît reclamaţiile ce ar putea să ridice o confesiune sau alta aflu faptul că dregătorul din Sebeş, B. Vitez, cu numele maghiarisat, scrie «fratelui» Ştefan Luday, şef de poştă la Miercurea, cu acelaşi nume schimbat, pentru a-l îndemna să comunice lui Pop nevoia de a trece la Viena prin *Craiova*, ca „să nu cază în ghilţu vrăşmaşilor, cari şi pe acolo pe unde umblă să-l înzgarde". Tot odată el sfătuia să se presinte dietei ardelene „cererile noastre", într'un moment care i se părea deosebit de prielnic. Era vorba şi de îngăduirea de către guvernul central a unei „adunări" ca a Sîrbilor, *congressus nationalis synodus* — adaus după ideile francese de la 1789, de *assemblée nationale* (p. 58) —, care să poată arăta „greutăţile" naţiei. El spune că „Bob nu vrea să dea şi să lucre pentru secularişi", pentru mireni, că el nu „cutează" s'o facă, şi aceasta cu toate rugăciunile ce i s'au făcut (p. 8, no. IV). Vitez, a cărui pregătire n'o ştim, pune adresa într'o limbă francesă corectă.

Para însuşi arată că l-a oprit episcopul, care n'a vrut să iea nici un mandat la dietă, fiindcă era vorba de a se avea recunoaşterea ca „naţie" şi, astfel, el e silit să recurgă la un alt „frate" pentru ce e de făcut la Viena (no. V, pp. 82—3). Încă de la 28 Decembre protopopul, trimete un mandat de petiţie iscălit ca din partea *tuturor* Romînilor Ardeleni, „humillimi perpetuoque fideles subditi valachi in magno principatu Transilvaniae" (nl următor), deci dincolo de confesiuni, represintate de un străin, în numele „naţiei româneşti", care totuşi se oferi să ajute, şi de un clerical fricos, îngrijit numai de „subsistentia alia privilegia", presintă ideia unui «libellus» de dat Împăratului celui nou (*ibid.*).

O altă formă invocă faptul că Romînii „întrec la număr cu mult *(longe)* pe toate celelalte naţii" din Ardeal, că poartă, şi ca grăniceri şi ca nobili şi ca ţerani liberi şi ca şerbi, cele mai multe sarcini.

Se contă pe Romînii din funcţii la Viena, ca Aron Pop, de la Cancelaria Ungarică, ori ca Ioan Cosma, pe consilierul von Beischlag, pe generalul Staader, care voise să conducă pe Ladislau Pop la Curte, fiindu-i smuls apoi de baronul Josika (*ibid.*; cf. no. VII, p. 86) pe baronul Rall, care vorbia de «poporul mie totdeauna drag», pe consilierul Martonffy. În ţară se declarau

www.dacoromanica.ro

părtaşi fătişi ai mişcării vicariul din Făgăraş, Ioan Halmagyi, şi arhidiaconul Sibiian Chiril Ţopa (no. VIII, pp. 86—7) ei voiau şi deputaţi laici la dietă.

Se pare că totuşi, neputînd face pe Bob a vorbi de cererile lor, între altele şi de aceia a Adunării naţionale, a „Soborului mare", cu president german, dar cu participarea episcopilor noştri şi a deputaţilor ambelor cleruri, „unit şi neunit" (no. XII, p. 71), ei se adresează Guvernului ardelean, care înlătură (no. X, pp. 88—9). În schimb, Ignatie Darabant, episcopul de la Oradea-Mare, era un sprijinitor al mişcării, şi Para-i denunţă pe Bob într'o scrisoare în care limba latină e părăsită de la o vreme pentru cuvinte limpezi româneşti (no. XI, pp. 89—90). Şefii grănicerilor intervin şi ei, observînd de la început că neamurile ce trăiesc în acelaşi Stat şi-l sprijină de o potrivă trebuie să aibă drepturi de o potrivă. Argumentele lui Para se aduc şi aici, fără a uita apoi şi „vechimea scoborîrii" *(antiquitas condescensionis)*, şi pomenindu-se şi serviciile militare ce se aduc de «numeroşii» Maramureşeni, de cei de pănă la Tisa şi de Bănăţeni : se enumeră cu de-amănuntul rosturile militare ale Romînimii din Statele austriace. Nu lipsesc chiar, pentru prima oară, probe istorice documentare. Aceasta se explică prin menţiunea că pe alt exemplar al cererii iscăleşte, alături de Para, Petru Maior (no. XIV, pp. 93—5) [1]. Şi poate fi o întrebare dacă, *Para fiind la Năsăud şi Maior la Gurghiu, iniţiativa întregii mişcări, de un caracter aşa de înnalt şi de îndrăzneţ, nu venia de la acesta din urmă.* Supt impulsul cărturarilor se făcuse, de alminterea, contra egoistului de la Blaj o plîngere formală, pentru alte motive, Guvernului ardelean (p. 13 nota 2).

Curtea răspinse cererea Romînilor. Ei nu erau să se dea însă bătuţi. Tot în 1791, la o dată care nu se poate precisă, ei vor cuteza a opune decisiunii împărăteşti argumentul că Ungurii şi Sîrbii ţin, supt o formă sau supt alta, adunări naţionale. «De şi», spune întîmpinarea, «sîntem mai mulţi decît toate celelalte neamuri din acest principat, luaţi împreună, decît toate sîntem însă mai nenorociţi şi mai jos în rang» *(inferiores)* (no.

[1] Cf. : „Înţelegîndu-se militărime cu ceilalţi mireni şi unii din cler" (no. XV, p. 195).

www.dacoromanica.ro

XIII, p. 31). Totuşi Para-şi arăta, cu dreptate, neîncrederea că s'ar putea da de Curte «naţionalitatea» fără învoirea Statelor ardelene (no. XVI, pp. 96-7). Oricum, la 8 April 1791 încă, după asigurarea lui Para către Darabant — care, ca şi Bob, fusese la Viena —, Împăratul nu primise cererea românească. Dar la această dată episcopul de Orade avea în mînă un întreg «opusculum» întru apărarea drepturilor româneşti (no. XVIII, p. 98). Se spera însă în transmisiunea pe cale militară *(ibid.;* v. şi n-l următor: scrisoare a lui Cosma către acelaşi).

Atunci intervine, probabil prin Darabant, cîştigarea lui Bob, celalt episcop, care, ca Sîrb, ştia cum lucrează ai lui, fiind de mult gata. La 8 Iunie Aron Pop vorbia de „marea bucurie" ce a avut acesta *„văzînd lucrul care pentru neam la înnălţata Curte s'au dat"* — şi anume, din Buda, prin Darabant (no. XXI, p. 100), intimul lui Bob, Timariu, zăbovind, „lucru" „cu adevărat de laudă vrednic"; el spera că «toţi» într'o unire vor fi. „Lucrul neamului" se şi trimetea, în acea zi, cu poşta Consiliului de Stat ungar, fără a trece la Cancelaria Ungarică. Molnar îl dase la tipar. Meheşi era de faţă şi el. Aron Pop credea că trebuie să vie la Viena pentru uniţi Bob şi Vitez, pentru neuniţi Vlădica Adamovici şi «alt om de frunte» (no. XX, p. 100; cf. no. XXVII, p. 137). Împăratul reţinea «lucrul» la sine, dar Pop era încredinţat că „nu lipseşte alta nimic fără numai bună unire în voie şi înţelegere între Măriile Sale Vlădicii din Ardeal şi între neam, pecum nu am nicio îndoială că doară nu va fi", ca să „dobîndim dreptatea cea pierdută şi dorita bucurie". Se spera chiar diploma (no. XXI, pp. 100-1)

E vorba de *Supplex libellus*, şi speranţele erau zădarnice: în April Cancelaria Ardeleană-l refusase, şi Împăratul se învoise la 7 Maiu.

Para-şi păstra îndoielile: solia nu avea să se trimeată. În fond Bob nu era pentru îndrăzneţele cereri, între care aceia a doi consilieri romîni pe lîngă Cancelaria Ardeleană din Viena (p. 102 şi urm.) [1]. Din parte-i, Adamovici avea ordin a nu lucra nimic fără ştirea Guvernului local (p. 102). Trimes dietei la 21 Iunie, „planul", „lucrul", întovărăşit de Curte numai cu îndemnul

[1] Cu acest prilej numărul Romînilor era socotit chiar la un milion faţă de cele 650.000 ale altora.

www.dacoromanica.ro

spre măsuri culturale, fusese zăbovit, pentru a se putea răspunde, pentru sesiunea anului următor. Se spera însă că se va putea impune în acest an discuţia cererilor clerului unit măcar (p. 105). Bob însuşi declarase că s'au făcut schimbări în petiţie şi că el nu cere a căpăta „naţia". Ca a lui considera el numai cererea adusă de Împărat la dietă, la 18 Iunie, a clerului său (p. 33). Represintarea la Viena rămase însă în sama lui Cosma şi a Hof-agentului Ştefan Novacovici (no. XXVI, pp. 106-7). Din parte-i, Meheşi credea că se capătă un loc măcar în Consiliu, «că acum n'or mai putea vîşca mai încolo», dar cu condiţia «deputaţiei neamului», aşteptată (no. XXVII, p. 107).

Avem forma cererii Vlădicilor pentru călătorie (no. XXIX, p. 109), dar ea a fost probabil numai o propunere a partidului de acţiune. E sigur că Adamovici şi-a cerut voia, că Împăratul însuşi făcuse chemarea, dar e vorba undeva de un «fortrag care s'au dat despre împiedecarea Vlădicilor» (no. XXX, p. 109).

Până atunci Sinodul din Blaj refusă, în Septembre, jurînd Împăratului, să o facă şi pe formula, trimeasă de Guvern, care cuprindea menţinerea regimului celor trei naţiuni, căci, spune Samuil Clain, «prin acest jurămînt s'ar împiedeca a-şi cere drepturile» *(libertates)* (p. 108). Dar şi cu acest prilej, cerîndu-se de cler deputaţia, Bob — de altfel ca şi Adamovici (p. 59) — se lasă greu, spuind că «nu se face cu domnii de ocară» (no. XXXI, p. 110), Clain cerea lui Darabant să fie el Moise al neamului său şi să facă a merge laicii, Vitez, Laday, Ladislau Pop. Deocamdată se lucra de el la răspingerea notelor cu care adversarii înzestraseră ediţia, îngrijită de ei, la Cluj, a memoriului. Plecarea deputaţilor mireni nu se putu face (no. XXXI, p. 110).

Numai la 24 şi 29 Decembre, după cererea formală, stăruitoare a ambelor Sinoade, Vlădicii, chemaţi formal de Viena, se îndreptară 'ntr'acolo (no. XXXII, pp. 110-11). Se ştia că «episcopul de Sibiiu e de părere să ceară *confluxum* în care să se expuie toate plîngerile naţiei şi deci să se trimeată deputaţi» *(ibid.)*.

Anul 1792 a văzut numai, în Mart, (după audienţa, în Februar, a deputaţilor), întărirea de Cancelaria Transilvană a hotărîrii, de refus şi pe de-asupra şi injurioase, pe care dieta ardeleană trebuise s'o iea faţă de cererea generală a Romînilor şi faţă de aceia,

www.dacoromanica.ro

cu totul specială, a lui Bob. Episcopii romîni veniţi la Viena declarară însă solidar că această decisie nu-i satisface. Considerîndu-se, cum spun singuri, ca rostitorii «dorinţelor înfocate ale întregului neam (*ardentibus votis totius nationis*; no. XXXIII, p. 111), şi aceasta împreună cu delegaţii adauşi (*cum adiunctis nostris*), între cari Para, ei presintau întâia propunere, şi mai batjocoritoare, a dietei, neavînd pe cea adoptată, pe care o cer, «ca să apere drepturile unei întregi naţii care alcătuieşte peste un milion de oameni şi poartă cea mai mare parte din sarcinile întregii provincii». Dacă Saşii şi Armenii au dreptul de a vorbi, cu atît mai mult Romînii (*ibid.*). Reclamînd locul de consilier cuvenit Romînilor, Vlădicii, «in negotiis nationis existentes» — Guvernul Ardelean, nerecunoscînd «naţia» însăşi, nu li admitea această calitate (p. 62) —, amintiau şi jertfele în războiul cu Turcii şi credinta faţă de Suveran «în timpul mişcărilor interne ale nobilimii ungureşti în anul 1790». Se adăugia dorinţa lor de a se împărtăşi Romînii la funcţii (pp. 112-4). Un lung memoriu, redactat de Clain şi Meheşi (p. 70), recapitula toate suferinţile şi toate aşteptările.

Noul Împărat Leopold primi încă în Maiu hotărîrile dietei (p. 40). Chestia era închisă. Ocări oficiale acoperiau pe petiţionari. Era vremea pornirii contra ideilor de libertate. Autorul aminteşte că, tot solidar, în numele naţiei întregi, cu aceiaşi argumentaţie, episcopii din 1834, Lemenyi şi Moga, încercară s'o aducă din nou pe tapet (p. 52 şi urm.).

* * *

Lucrarea, temeinică, a păr. Pîclişanu cuprinde şi cercetarea literaturii desvoltate în jurul lui *Supplex libellus*. N'aş crede că ediţia din «Iaşi», care ar fi Pesta, e o retipărire a uneia care tot în 1791 ar fi ieşit la Viena (cf. p. 43). Molnar, care luase tipărirea asupră-şi, a dat unde şi cum a putut, pe ascuns de censură, ediţia unică, poate la Hochmeister, poate aiurea. Bibliografia analisată nu e săracă, Saşii, atacaţi şi de Maghiari şi Secui, apărîndu-şi cu învierşunare cetăţuia istorică. Răspunsurile lui Clain şi Şincai se ştie că nu s'au tipărit. Un răspuns în limba germană a fost oprit de Cancelaria Ardeleană (p. 48). Din însemnarea de faţă aflăm că Anuariul Liceului Piariştilor din Cluj a tipărit la 1907 răspunsul unguresc al lui Martin Bella, unul dintre ai lor (p. 48). **N. Iorga.**

www.dacoromanica.ro

Pietro Orsi, *L'Italie moderne (1750—1923)*, Milano, Hoepli, 1923.

Învățătorul istoric italian dă a cincea ediție a unei lucrări de răpede, dar și solidă informație. Apărută întâiu, la 1900, în limba englesă, ea a fost tradusă la 1902 în limba germană, la 1909 în cea sîrbească, la 1911 în cea francesă și în cea polonă la 1912. Rare ori o lucrare de istorie a avut atita noroc internațional.

El se explică prin limpiditatea și adesea originalitatea expunerii.

Se începe cu arătarea sensului și valorii vechii Sardinii regale. La 1750, supt Victor Amedeu al III-lea, emul al Prusianului Frederic, 330 de curteni, 2.500 de nobili în oaste, în singurul Piemont 20.000 de preoți și 12.000 de fețe călugărești. Burghesia intelectuală emigrează (Denina la Berlin; Lagrange el însuși era prin naștere supus sard). În Lombardia dominația spaniolă adusese depopulare și sărăcie, dar Maria Teresa și Iosif al II-lea făcură însemnate îndreptări, sprijinind și pe istoricul Pietro Verri, pe Beccaria și tolerără pe poetul Parini (la Pavia, Volta și Spallanzani). Aceiași Habsburgi fac să înnainteze Toscana pe care o găsiseră cu 27.000 de clerici: primul budget nu e al lui Necker, ci al ducelui Leopold (1789). Veneția rămăsese încremenită în vechi forme de oligarhie; propaganda unui Gaspare Gozzi n'are răsunet. Genova era complect decăzută. În Parma Francesul du Tillot introduce reforme «filosofice»: noul duce era crescut de Condillac și Mably, dar fără efect. Neatinsă de spiritul veacului rămînea Roma Papilor. Se făcea doar artă și archeologie. Italia-de-Sud era «Spanie» bourbonică, dar un Tannucci aducea «filosofia» într'un regat cu 100.000 de clerici în Neapole, cu 63.000 în Sicilia, până la venirea pe tron a lui Ferdinand, soțul și sclavul atotputernicei regine austriace Maria Carolina (favoritul irlandes Acton era crescut la Besançon).

Un al doilea capitol tratează despre lumea Italiei în zodia Revoluției. Istoricul italian recunoaște că Reggio-Emilia, Modena, Bologna, Ferrara se uniră de bună voie cu Francesii lui Bonaparte în Republica Cispadană (1797), sîmbure al Cisalpinei de mai tărziu (cu Lombardia). Valoarea unei vieți naționale proprii e hotărît afirmată. Ideia Italiei s'a născut atunci, Napoleon, «președintele», apoi «regele Italiei», cu monedă italiană proprie, a voit-o, oricare ar fi fost motivul ce l-a inspirat. Dar

www.dacoromanica.ro

ei creă *două* Italii, una în Nord şi alta în Sud. Ele *se inspirau însă de la aceiaşi ideie.*

Popoarele au dărîmat pe Napoleon ? Eu n'o mai cred. Totuşi, Milanesii se răsculară, în April 1814, contra bunului vice-rege, principele Eugeniu (p. 58), cînd opera napoleonică se sfărîmă. În Maiu totuşi unii Turinesi îi oferiră lui Napoleon în insula Elba coroana, pierdută, a Italiei (p. 59).

Restauraţia *codinilor* e înfăţişată în capitolul IV. E pentru Italia o epocă austriacă şi una de carbonarism. O încercare de luptă liberală făţişă prin foaia *il Conciliatore* (1818-19) nu reuşi.

O nouă epocă trebuia să fie a revoluţiilor. Carbonarii ridică steagul negru roşu-albastru (p. 70). Neapolea, Turinul se revoltă (Carlo-Alberto fusese crescut la Paris şi Geneva; p. 81). Urmărirea învinşilor de către Austrieci aduse scene ca înterzicerea pentru Confalonieri de a dormi pe perina cusută de soţia lui (p. 89). Credinciosul duce de Modena, soţ al unei princese de Savoia, spera să înlăture de la moştenirea Sardiniei pe compromisul Carlo-Alberto (p. 80). Acesta trebui să se curăţe luptînd în Spania contra Constituţiei (p. 81).

Reacţiunea ţine până la 1831. „Libertatea" e oprită şi pe buzele cîntăreţilor (p. 94). În Neapole se distrug sate, se taie un canonic de peste optzeci de ani; capetele se poartă în cuşte de fier fixate la casele de locuinţă ale executaţilor (p. 95). Se vorbeşte pe larg de planul „italian" al ducelui de Modena (pp. 97-8): el sfîrşi prin hotărîrea de a-şi ucide complicii liberali. Revoluţia de la 1831 creă numai pentru un moment «Provinciile Unite ale Italiei».

Agitaţiile lui Mazzini înseamnă pentru cugetarea şi fapta italiană o nouă eră: *inierveńţiile populare reale.* „Tînăra Italie" apare, în străinătate. O încercare, la 1834, în Savoia, nu izbuti. În acest timp era vorba de a încorona pe bietul Împărat Ferdinand ca rege al Lombardo-Veneţiei la Milano: Carlo Alberto refusă omagiul său (p. 114). Tulburări izbucnesc în Sicilia şi aiurea. Generaţia nouă dădea pe Gioberti, pe Pellico, pe Niccolini şi Guerrazzi, pe d'Azeglio *(Gli ultimi casi di Romagna)* şi Grossi, pe Manzoni şi pe Cesare Balbo, cu *Le speranze d'Italia,* pe Tommaseo şi pe Cantù, iar ca poeţi Rossetti, Giusti şi pe Berchet. Propaganda lui Gioberti dădu o clipă pe sufletul noului Papă Piu al IX-lea.

www.dacoromanica.ro

„1848“ porni din Italia, dar *pe un ritm francez*. În limba franceză la congresul agrar din Casale, în 1847, Carlo-Alberto se declara gata să lupte pentru „independența națională“ (p. 146) și îndată lua calea reformelor după rețeta parisiană. Revoltele izbucniră din nou. Statele liberale se apropiau printr'o unire vamală (p. 148). Se descrie pe larg mișcarea din Palermo. La Turin, în congresul ziariștilor, Cavour cerea Constituția, cîștigînd pentru ideia sa și represintanța orașului, apoi pe rege, care dădu statutul. Marele-Duce de Toscana o promite. Piu al IX-lea urmă, în Mart.

Războiul cu Austria venia de la sine. Provocațiile austriace — sila de a fuma în folosul fiscului (pp. 155-6) — îi grăbiră. Veneția, Milanul se revoltă. Sardinia intervine. Aceste pagini sînt poate cele mai frumoase din carte. 0.000 de Toscani erau lîngă 60.000 de Sarzi (p. 168), și Papa trimetea 17.000 din ai săi *(ibid.)*. Dar reacțiunea se produse răpede. Cei 15.000 de Napoletani nu luptară. Papa se temu de o shismă a Germanilor (p. 171). Neapole pierdu Constituția. Dar Veneția se unia în sfîrșit cu Sardinia și Sicilia, revoltată, cerea pe al doilea fiu al lui Carlo-Alberto (pp. 177-8). Totuși se merse la înfrîngere, la părăsirea teritoriilor liberate.

Pretutindeni, în Sicilia, la Roma, care proclamă o republică, la Florența, care numi un guvern provisoriu, noile democrații cădeau. Dar Saxonia reluă, în 1849, lupta. La Novara armata ei fu zdrobită. Regele abdică. În Florența Marele-Duce reintră în mondir austriac (p. 196).

Un nou capitol presintă pregătirea noului rege sard, Victor Emanuel al II-lea, pentru a treia luptă a unității italiene. Soțul fiicei arhiducelui Rainer nu era popular (p. 210). Genova se revolta, republicanii erau în fierbere. Dar noul șef al Guvernului, Massimo d'Azeglio, zicea: «Vom lua-o de la capăt, și vom face mai bine» (p. 211). Iar regele, disolvînd Camera, vorbia nației astfel: «Am promis să salvez națiia de tirania partidelor, oricari li-ar fi numele, scopul, gradul oamenilor cari le compun» (p. 214).

Se arată, cu casuri îmbielșugate, situația în celelalte părți ale Italiei. Capitolul despre politica piemontesă în vremea războiului Crimeii e întins. Aflăm că la congresul din Paris *„Napoleon ar fi vrut să procure lui Victor Emanuel vre-un folos positiv,*

www.dacoromanica.ro

precum cîştigarea Parmei şi Modenei, ai căror duci ar fi putut să capete o compensaţie în Principatele dunărene; dar proiectele scoase înnainte de el cereau consimţimîntul Austriei, care nu voi să audă de ele" (p. 230).

Astfel se ajunse la războiul decisiv cu Austria în 1859. D. Orsi explică hotărîrea lui Napoleon al III-lea de a se opri după Solferino pentru a da aliatului său numai Lombardia, rămînînd ca Papa să păstreze o confederaţie italiană în care ar fi întrat şi Austria pentru Veneţia, prin îngrijorarea ce i-ar fi produs sentimentul general pentru unitatea Italiei libere (p. 262). Fusese vorba, în adevăr, ca Jérôme Napoleon să aibă Toscana (p. 263). Lucian Murat voia Neapole (p. 268 nota 1). Încă de la întrevederea de la Plombières, în puterea principiului naţionalităţilor, Franţa îşi reservase Savoia (p. 268). Dar Italia de la sine îşi făcea unitatea. Garibaldi voia să reie şi Roma, Veneţia şi... Savoia (p. 276). La 14 Mart 1861 Parlamentul dădea lui Victor Emanuel titlul de «rege al Italiei».

Un alt capitol arată cum s'a ajuns la adăugirea Veneţiei şi a Romei. Garibaldi fusese destinat în 1866 pentru Dalmaţia (p. 301).

De observat în cele ce urmează speranţele italiene din 1878 că, luînd Bosnia şi Herţegovina, Austro-Ungaria va da Italiei Trentinul (p. 327). Unirea cu Puterile centrale e explicată prin emoţia pentru aşezarea Franciei în Tunis, unde, totuşi, se recunoaşte, azi Italienii, 100.000, represintă dublul colonilor francesi, dar criticată pentru că s'a făcut fără condiţii (p. 328), care pentru Balcani, fură puse, în 1887, la înnoirea pactului.

În ultimele capitole se vede energicul avînt cuceritor şi creator al celor două generaţii următoare. Încă din 9 August 1913 Austria propune Italiei să atace pe Sîrbi (p. 379, nota 1). Relevăm nedreptatea de la pagina 386: «Intervenţia României, în loc de a folosi Înţelegerii» — şi ea a liberat Verdunul! — «dădu putinţa Imperiilor centrale să înnainteze în această ţară» — unde resistenţa eroică a menţinut doi ani şi jumătate o întreagă armată germană — „şi să-şi înoiască provisiile" *(di rifornirsi)* (p. 396). Italia a cunoscut doar ea însăşi durerile noastre, cînd teritoriul i-a fost năvălit şi n'a socotit că astfel ea şi-a pierdut rolul în marele război, unde nimeni nu putea aduce decît — ce avea. Doar s'a crezut, la un moment dat, în posibilitatea unei retrageri până la Pò (p. 400). Şi, dacă în Italia au venit, ca ajutoare

www.dacoromanica.ro

„alcune divisioni inglesi e francesi“ (pp. 400, 403), noi am avut în ajutor — pe Ruşi.

O bibliografie bogată şi aleasă întovărăşeşte cartea, ilustrată cu discernămînt. **N. Iorga**

* * *

Nicolae Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, Oradea-Mare 1921.

D. N. Firu caută şi juzi romîni în «Biharia», în Bihor, pe care şi Jung îl considera ca o insulă de romanitate neîntreruptă. Se citează din «Istoria episcopiei orădane» a lui Bunyitay un act care înfăţişează pe «juzii de scaun» romîni făcînd jurămînt episcopului catolic (p. 10), în veacul al XVIII-lea.

Se descrie traducerea litaniilor Maicii Domnului în veacul al XV-lea (p. 11 şi urm.): manuscrisul a fost descris şi în «Neamul Românesc» din 1920 (no. 55). Se aminteşte Octoihul din secolul al XVII-lea aflat de d. Ciuhandu. Într'o copie a Cazaniei lui Varlaam popa Urs din Cotiglete adauge la 1676 şi predici care nu se află în cartea moldovenească tipărită (p. 17 şi urm.). Tot pe atunci (1685) protopopul Petru din Tinod transcrie un «Anghilest» sau Octoih şi un Ceaslov, apoi (1673-84) o Slujbă de sfinţirea bisericii, o Rînduială a maslului (1673), o Liturghie de-a lui Dosofteiu (1679), un Molitvelnic (1688). Se cunoştea copistul moldovean şi dascăl Vasile Sturza, tot de la sfîrşitul veacului al XVII-lea: ţinea şcoală în satul Stracăş, unde transcrie şi el Liturghiile şi Ceaslovul, mergînd şi pe la Răbăgani, unde copie «Rînduiala ispovedaniei» apoi şi un Liturghier (1730), la Nădab, unde lucrează la Evangheliile Învierii, la Sînt' Andrei şi Mănăstur, prin părţile Timişoarei, scriind Pravila, Acatistul şi Slujba pentru Rusalii (1708). Un «diac din ţara Moldovei» era lîngă el, scriind Slujba Joii Mari, la 1717. Nu murise Sturza, şi pornise lucrul său, la Gepiu şi Josani, Pavel dascălul, din Bereg, Pavel Rusul, «Pavel dascăl rus», care scrie un Strastnic la 1741 La Popmezeu şi Sîmbătşag se află copistul Ştefan Popa, la Surduc, la Derna popa Ioan din Polonia, la Leta Mare popa Ştefan, la Sititelec popa Gavril, la Şumugiu călugărul Agafton de la Iaşi, venit prin Şiria, la Sîmbătşag popa Ştefan, la Apateu Ioan din Muncaciu, poate la Răbăgani popa Floru, la Beiuş Iosif Popa, care scrie Cazanii la morţi (1755), la Hidişelul-de-jos popa Gavril, la Păuşe Gheorghe Popovici Cuculean (care scrie «Alexandria», dar şi «Istoria lui Nicolae»).

www.dacoromanica.ro

Partea a doua dă ştiri despre şcolile locale (Velenţa, Oradea-Mare, încă din 1754).

Cartea se mîntuie cu ştiri despre societăţile culturale din Oradea-Mare (din 1851). N. I.

* * *

G. Pascu, *Istoria literaturii şi limbii romîne în secolul XVI*, Bucureşti 1921.

Analisă foarte atentă a manuscriselor, documentelor, tipăriturilor româneşti din secolul al XVI-lea, cu semnalarca particularităţilor filologice. E un repertoriu foarte utilisabil, arătînd o muncă deosebită.

Cîteva din actele care s'au publicat ca fiind din acest secol sînt din al XVII-lea prin neobservarea lui $r = 100$ adaus supt $z = 7.000$ din dată. N. I.

CRONICĂ

Nuovo Patto din Roma publică, cu prilejul serbărilor universitare de la Padova, un număr special, în care se dă în facsimile, după Biobibliografia lui Galilei de Antonio Tavero, o scrisoare a lui din 1635.

* * *

În *Glasul Bucovinei* din 16 Septembre şi urm. d. Leca Morariu se ocupă de fraţii lui Eminescu (şi tiragiu a parte).

* * *

D. Rudolf Spek publică o „Cartă a aşezărilor germane în Romănia Mare" („Karte der deutschen Siedelungen in Gross-Rumänien"), cu statistice în parentese.

O întrebare: de ce în foasta Ungarie numele de localităţi maghiare, în Bucovina cele austriace?

* * *

În *The study of medieval chronicles* (din «Bulletin of the John Rylands Library», 1922) d. T. F. Tout fixează deosebitele motive de inspiraţie ale cronicarilor din evul mediu şi causele de eroare: lipsa de izvoare, de perspectivă, de simţ pentru deosebiri, de spirit de comparaţie, de alegere între mărturii. De şi

www.dacoromanica.ro

adesea informaţia e de prima mînă, cronicarul călugăr era în afară de lume (dar pelerinii supliniau la aceasta şi corporaţia, prin ce aduna, întregia cunoştinţile lui personale) el era în jurul unei tradiţii; între mănăstiri, şi din ţeri deosebite, erau rapoarturi. Autorul se ridică pe dreptate şi contra discreditului cronicei pentru alte izvoare. Atmosfera epocilor trăieşte în cronici. Pentru aceasta însă ele trebuie cetite *întregi* Sistemul fişelor a ajuns o primejdie.

* * *

În „Prietenul Nostru" de la Cîmpulung, VII, 5-8, două documente, unul de la Duca-Vodă. altul, din 1785, al moşnenilor din Cîmpulung, cu judeţul Nicolae Cocoşoiul în frunte, înţelegîndu-se cu „Ungurenii streini" pentru păşunea oraşului lor. «Ungurenii» aveau ispravnic peste dînşii. Dădeau „claca de case" şi „dijma din bucate", plus 40 de bani pe an pentru vite. Se renunţă la mielul de fiecare «odaie» la dus şi la întors. D. I. N. Ionescu, publicînd acest interesant act, observă că Mocanii au întemeiat părţi din Bădeni şi Berivoieşti şi mahalale (ca Bughea = Budea, Bărbuş) în margenea oraşului.

* * *

În Eugène Yéméniz, *La Grèce moderne* (Paris 1862) se vorbeşte de Kutzonikas, unul din ajutătorii lui Photos Tsavellas. Marcu Boţari, a cărui biografie se dă, după izvoare orale, „a petrecut parte din tinereţa lui la Vurgareli, sat la picioarele munţilor Giumerca" (Vurgareli, de la Vurgar, Bulgar, cu sufix de diminutiv românesc, e un nume de-al nostru). Numele defileului celor Cinci Puţuri în aceiaşi Athamanie (p. 69), arată presenţa păstorilor „vlahi". Boţari poartă scurteica de blană de capră (p. 87). Alături de Byron se află fostul Mitropolit bucureştean, odată al Artei, Ignatie. Boţari-i scrie la 18 August 1823. Vlădica s'a îngrijit apoi de soţia şi de copiii eroului (p. 103 şi nota 1, după P. Gamba, *Relation de l'expédition de lord Byron en Grèce*, 1825). N'aş îndrăzni să recunosc articolul românesc în numele vestitului Miaulis: s'ar datori, după autor, faptului că «un strămoş» îşi botezase astfel vasul (p. 118, nota 2).

* * *

În broşura d-lui Vasile C. Osvadă, *Material pentru soluţii economice* (Cluj 1923) se află ştiri şi acte cu privire la desvol-

www.dacoromanica.ro

tarea iniţiativei economice la Romînii de peste munţi. Se dă şi o bibliografie şi statistică economică.

* * *

Întăiul volum din *Istoria Armenilor* de d. V. Mestugean e bine informată, împărţită dibaciu şi clară. Uneori numele trebuie prefăcute în româneşte («Antioche»—Antiohia, etc.). De îndreptat şi unele greşeli de nume (Rawlinson, nu «Ramlinson», Rugge nu «Bugge», etc.).

* * *

În *Biserica ortodoxă romînă* din Iunie 1293, d. Şt. Berechet studiază situaţia averilor mănăstireşti basarabene.

* * *

În *Analele Rîmnicului* I, 3, note despre jocuri şi costume, de d. Petre St. Popescu. Tot acolo ştiri despre bisericile din Rîmnicul-Sărat.

* * *

În biserica domnească din Vasluiu s'au găsit rămăşiţe omeneşti amestecate cu nişte fire de aur şi argint din haina de brocart a mortului. S'a făcut în *Galaţii Noi* din 20 August presupunerea că ar fi vorba de trupul lui Iuga Coriatovici, îngropat, după Stryjkowski, al cărui text se verifică din nou, la o «mănăstire din Vasluiu». Ştefan-cel-Mare ar fi «respectat» mormîntul înnaintaşului său. Felul neobişnuit cum e aşezat aci mortul ar fi încă o dovadă. Ipotesa e ingenioasă, dar fireşte nu iese din domeniul în care, cu aşa de puţină informaţie, se pot învîrti conjecturile. Ştefan nu se pare a fi putut să aibă un mare «respect» pentru unul pe care nu-l trece între Domni însăşi cronica ţerii scrisă în Domnia si din ordinul lui la Putna.

* * *

În noua revistă *Oltenia* de la Craiova d. Plopşor publică documente interesante: asupra unora din ele revenim mai jos.

* * *

În *Cronica numismatică şi arheologică*, IV, p. 27, d. C. Moisil constată că *până în veacul al XIII-lea Ardealul voevodal nu dă la iveală monede regale ungureşti.* În secolul al XII-lea monetăria Arpadienilor, de altfel, nu simte nevoia de a bate altă

www.dacoromanica.ro

monedă decît cea de aramă *(ibid)*., revenindu-se, cum observă d-sa, la schimb. Dar aurul şi arama bizantină umblă în provincie. După năvălirea tătărească apar în Ardeal «banii» din Slavonia, devenind «moneda curentă timp de mai bine de o sută de ani» (p 28), uniţi, supt Angevini, cu «banales regales», bătuţi la Sibiiu şi Cluj, cu «groşii» după datina boemă şi florinii, «ughii» noştri.

* * *

«Arvona» moldovenească, arvună, în alte părţi, e din bizantinul ἀρραβών (cf. latinul *arrha*) Se întrebuinţează (H. Meunier, *Les novelles de Léon-le-Sage*, Paris-Bordeaux 1923, p. 73) în sens de dar de logodnă. Nol avem vechiul sens grec în legătură cu un comerţ arhaic.

* * *

O analisă atentă a subiectului şi o perfectă formă literară deosebesc *Cercetările critice* ale d-lui Ion Sîn-Giorgiu (Bucureşti 1923). De relevat mai ales frumoasele pagini despre Hölderlin.

* * *

Note despre poetul V. Bumbac în „Junimea literară", XII, 4-5.

*

Între cărţile uitate e şi «Scurta deducere a istoriei Vest- şi Ost- Romaniloru, adecă : a Romaniloru apuseni şi răsăriteni de la popoarele cele mai veche în Italia şi de la împărţirea ei, înnainte de numărarea cea hristiană» a lui «Dumitru Constantini Oraviţanu», profesor la preparandia din Arad (şi de «istorie magiară», pe lîngă pedagogie şi metodică), plus «directoru actuale a districtului din Oradia-Mare de shoale triviale» şi «a unei sfinte catolice şi apostolice beserice drept-credincioase răsăritene, astăzi în întreagă pensiune aşezatu», Timişoara, «cu tipulu lui M. Hazai şi a fiului său Guilomu», 1856, (jos, titlul şi în nemţeşte : «Kurzgefasste Geschichte der West- und Ost- Römer»).

Volumul I cuprinde o prefaţă, din care aflăm că autorul a fost de la 1814 la 1816—7 în Oraviţa Montană, «la gimnasiul cel micŭ latinŭ professorŭ de gramatica şi sintasa latină», iar la Arad a funcţionat pănă în 1837, trecînd la administraţia din Orade, iar la anul 1845 e «actualnicŭ directorŭ de sholi» acolo, trecînd în pensie la 1850. Închină naţiei iubite «năcăjăla» sa. «Nu-mi fu

www.dacoromanica.ro

scopu a scrie istoria critică aŭ hronica popoarelorŭ, nici a mă cufunda în disputăciuni adînci şi goale disertăciuni, ci scriu pentru clasa Romînilor noştri cea de mijlocu după putinţa însuşirilor mele şi pentru mai uşoară pricepere a iubiţilor mei cetitori ; scriu ca şi sholariu se priceapă şi prin cetire cu înţelegere pe ai săi, acasă şi pretutindenea, se-i desfăteze, se-i înveţe» : nu s'a «sumeţit» a face altfel. Lucrarea, «spinoasă, găzăloasă şi cam lunecoasă», se cere judecată după cetire. Aşteaptă o carte de «gramatica şi ortografia romînă» de la colegul din Arad, Atanasiu Şandor. Prefaţa e din 1850.

Între prenumeranţii pentru volumul al II-lea aflăm şi pe pictorul Dim. Turcu din Oraviţa. Numele sînt foarte multe, şi de străini, toţi din acele părţi.

* * *

În *Cronica numismatică şi arheologică* (II, 4—5) d. Iulian Marţian presintă noi tipuri de monede dace, iar d. C. Mihail se ocupă de inelele de la Trei Ierarhi ale familiei lui Vasile Lupu.

* * *

D. N. Baboianu dă o ediţie românească a *Amintirilor* lui Take Ionescu.

Interesul acestei reproduceri de conversaţii cu atitea personalităţi politice marcante nu trebuiră să mai fie relevat. Caracterisările sînt fixate cu graţie, dar şi cu putere.

* * *

În vremea ocupaţiei, cunoscutul biograf al regelui Carol, Paul Lindenberg, a tipărit, la Stuttgart, un vechiu carnet de notiţe al viitorului rege romîn pe vremea cînd era ofiţer prusian în campania contra Danemarcei *(Tagebuch des Königs Karl von Rumänien als Ordonnanzoffizier des Kronprinzen Friedrich Wilhelm v. Preussen im Feldzug 1864).*

Însemnările, foarte scurte, n'au un deosebit interes istoric, nici o valoare literară. Se înseamnă însă motivul plecării în războiu : deprimarea pentru neizbutirea căsătoriei dorite cu princesa Ana Murat. Regele Wilhelm îi recomanda să se gîndească «la părinţi — şi încă la cineva» şi-şi amintia că, într'un cas analog (legătura cu princesa Radziwill), el însuşi n'a putut avea distracţia unui războiu, «în care se uită atîta».

* * *

www.dacoromanica.ro

O carte neîntrebuinţată pentru Romînii din Pind e a lui Robert Curzon jun., *Besuchen in den Köster der Levante, Reise durch Aegypten, Palästina, Albanien und die Halbinsel Athos* (trad. germană de Meiesner, Lipsca 1854). Autorul a fost la Meţovo, unde fruntaşul i-a dat o scrisoare către soldaţi într'o «romanică *(Romanische)* rău scrisă» (pp. 1—5, 167). Trece apoi la hanul de la Malacaşi, al vechilor Malacaşi din veacul al XIV-lea (pp. 149, 165, 166-7). Citează *Palaeographia graeca* a lui Montfaucon pentru zidirea Lavrei atonice de Neagoe (p. 188). La Karakalla se raportă legenda că Petru al Moldovei a poruncit Spătarului său să facă o mănăstire aici, dar el a clădit numai un turn la Mare şi a luat pentru el restul banilor; ameninţat să i se taie capul, Spătarul a ispăşit, făcînd din banii lui actuala zidire. Petru ar fi fost adus apoi de noul ctitor la Muntele Sfînt, şi s'ar fi călugărit amîndoi, supt acelaşi nume de Pahomie, pe care se ştie că l-a luat *in extremis* Alexandru Lăpuşneanu, fost Petru Stolnicul (p. 197). Am discutat această legendă, raportată de Proschinetariul lui Ioan Comnen şi povestită şi de Teodor Burada, în *Muntele Athos şi Ţerile româneşti* (din «Analele Academiei Romîne»). La Zographu se descrie clădirea lui Ştefancel-Mare, «foarte impoşantă» (p. 209), la Dochiariu, lucrul lui Alexandru al Moldovei, în «1578» (p. 210), cunoscut printr'o inscripţie, la Xeropotam al lui Alexandru «Munteanul» (de fapt tot Lăpuşneanu), «un mare binefăcător pentru acesta şi alte mănăstiri la Muntele Athos, care datoreşte foarte mult evlaviei deosebiţilor Domni creştini ai ţerilor dunărene din Împărăţia turcească» (p. 213). Şi la Dionisiu e vorba de darurile noastre: al lui Neagoe, al lui Petru «al Basarabiei», (al Moldovei, Rareş), al Ruxandei «Domna» (p. 215), ceva nou. Sicriul lui Nifon, dat de Neagoe, a fost descris de Burada şi, mai pe larg, de d. G. Balş. Iată descripţia lui Curzon: «E lung de două picioare şi înnalt de două picioare şi are forma unei biserici bizantine; materialul e argint aurit, dar stilul admirabil şi vrednic de însemnat al lucrării îi dă o valoare care întrece cu mult cuprinsul lăuntric. Coperişul are de-asupra lui cinci cupole de aur; pe fiecare latură şaisprezece nişe, în care sînt chipuri de sfinţi în *niello* şi opt alţii la fiecare capăt. Toate fereştile sînt înzestrate bogat cu brîie («Schnörkein») de lucru în relief («von offener Arbeit»), un fel rar de model gotic, căruia nu-i samănă

www.dacoromanica.ro

nimic în Europa. E în total un monument minunat şi scump de veche artă, produsul unei ţeri total necunoscute, bogat, rar şi particular în plan şi executare, şi de fapt unul din cele mai remarcabile obiecte de la Muntele Athos ; totuşi se poate considera patera princesei Pulcheria ca şi mai de valoare *(ibid.)*.» Despre această pateră se vorbeşte aşa : «Aici s'a găsit şi un remarcabil bust al unei Doamne, n'am putut afla care să fi fost; probabil Împărăteasa Pulcheria sau altfel Roxandra Domna (Domina ?), soţia lui Alexandru Domn al Ţerii-Româneşti *(sic)*; căci amândouă aceste princese au fost binefăcătoare ale mănăstirii» *(ibid.)*. La Sf. Pavel se notează darul lui Brîncoveanu («Brancobano»), care i-ar fi chiar ziditorul. Opera «mai multor hospodari şi Voevozi ai Basarabiei» e pomenită şi la Cutlumuz (p. 220). Se dă la capăt o frumoasă icoană a mănăstirii St. Pavel şi a Meteorelor tesaliene.

* * *

D. George D. Nedelcu adună un dosar preţios în publicaţia sa întinsă, *Justiţia romînă supt ocupaţie* (Bucureşti, Socec, 1923). Rămîne foarte curioasă funcţionarea supt străini a Ministeriilor cu „giranţii" lor numiţi, şi lucrînd în numele unui Suveran al cărui „imperiu" în teritoriul ocupat dispăruse.

Ordonanţa lui Mackensen hotărăşte că publicaţiile judiciare vor apărea în «Bukarester Tagblatt» şi în *Gazeta Bucureştilor* (p. 80). Ca amănunte, evacuarea, de Sf. Nicolae, a «Ministeriului de Justiţie» cu ameninţarea că altfel se vor arunca dosarele pe fereastă (pp. 94-6). „Ce înseamnă politeţa asta ?", i se strigă unui ofiţer care vorbise omeneşte «secretarului general». Acesta e insultat de ofiţerul german Otto Petersen, fost director al Băncii Generale Romîne. Imediat după evacuare, localul a fost prădat şi murdărit (pp. 98-9). Comandanţii de etape «graţiau» pe asasini (pp. 116-8) : aşa Germanul Hentz, chauffeur, care ucisese pe cineva cu maşina şi era osîndit la un an (pp. 118-9). Era vorba a se introduce magistraţi bulgari (p. 207). S'au condamnat la moarte şi executat oameni achitaţi de justiţia noastră (p. 305). Dd. Lupu Kostaki, Antipa, etc., căutau să dea ţerii o nouă organisaţie, de tip german (p. 347 şi urm.). Mai departe cetim : «D. Lupu Kostaki desemnase între persoanele care aveau să conducă guberniile în care voia să împartă Muntenia şi Moldova pe dd. Paul Teodoru, Al. Crăsnaru şi Mihail Rahtivan.

www.dacoromanica.ro

Urzeala politică era: detronarea Regelui, înlăturarea dinastiei, (p. 350 nota 1). Urmează analisa din punctul de vedere al dreptului a instituţiei „giranţilor" numiţi prin „ordonanţele" administraţiei militare, „numiţi supt ocupaţie", după formula lui Maiorescu (p. 351). Se dă şi acest act venit de la ei, în Iulie 1917: «Subsemnaţii, avînd convingerea că, în împrejurările prin care trece ţara, acţiunea d-lui P. P. Carp e singură în stare a reda României situaţiunea pierdută, îi încredinţăm sarcina de a apăra drepturile ţerii în negocierile ce se vor deschide pentru dobîndirea păcii, dorite de toţi» (p. 353): acest act se dădea spre semnare prin prefecturi. Iată şi un act al primarului de Cîmpulung, Emanuel Dimitriu: «Se aduce la cunoştinţa tuturor, pentru ultima oară, atît locuitorilor stabiliţi în Cîmpulung, cît şi celor noi veniţi, şi în deosebi tineretului din şcoli, datoria ce o au de a saluta pe dd. offiţeri germani şi pe cei ai Puterilor aliate. Toţi cei cari nu vor fi următori dispoziţiei de faţă se vor pedepsi cu închisoare, iar oraşul şi cei responsabili de educaţia tinerimii (conducătorii de şcoli) cu amendă de la 100 de lei în sus. În basa ordinului no. 493.217 de la 23 Iulie al d-lui comandant al etapei mobile no. 267, aplicarea pedepsei va întra în vigoare de Miercuri, 1 Augnst, anul curent.»

* * *

În broşura d-lui H. Pirenne, *Un contraste économique, Mérovingiens et Carolingiens* (din «Revue belge de philologie et d'histoire», n-l din 2 April), se revine la ideia că evul mediu începe prin ruperea unităţii mediteraniene din antichitate, mulţămită invasiilor arabe. Astfel iniţiativa germanică rămîne numai pe al doilea plan. Relevăm şi nota de pe p. 224 nota 1, în care se aminteşte că în noua lucrare a lui A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwickelung*, Viena, 1918-20, se arată că Germanii n'au provocat «cesura culturală» ce se crede, fiind ei înşii în mare parte cîştigaţi de cultura romană, la care ţineau din răsputeri.

Pentru a-şi proba tesa, contestabilă în parte, autorul aduce înnainte multe fapte neglijate. Supt Merovingieni, rolul Marsiliei, unde se debarcau şi vinuri din Gaza şi papyruse; spre epoca noilor stăpînitori el dispare. Aceasta din urmă, preamărită de Biserică, o aliată dominatoare, n'ar fi fost superioară

www.dacoromanica.ro

economiceşte celeilalte. După Dopsch şi J. W. Thomson, *The commerce of France in the ninth century* («Journal of political economy», 1915), d. Pirenne înseamnă trecerea spre Nord, la Rouen. Am admite cu greu Veneţieni în aceste părţi (p. 233). Moneda de aur e înlocuită prin acea de argint, răzimată pe dinar. Moneda tîrgului înlocueşte apoi pe a Împăratului (p. 335).

* * *

Cartea d-lui Gr. Procopiu, *Parlamentul în pribegie (1916-1918)*. Rîmnicul-Vîlcii 1920, e plină de revelaţii interesante. Sînt şi ştiri despre schimbările din Rusia, luate la faţa locului de un om deprins a judeca faptele şi împrejurările politice. Tot aşa despre planul «guvernului de colaborare» din 1917 şi alcătuirea efemerului «partid al muncii». Citäm: «Erau în Senat cîţiva senatori cari formau un grup de adversari irevocabili ai reformelor. Ei aparţineau politiceşte partidului conservator şi erau conduşi de senatorii Argetoianu şi Ionaş Grădişteanu».

În special sînt cu de-amănuntul descrise împrejurările petrecerii pribegilor în Rusia.

* * *

În *Romania* pe Iulie 1919, d. Al. Rosetti reiea în discuţie catehismele româneşti din veacul al XVI-lea, cu prilejul descoperirii făcute de Andrei Bîrseanu. D-sa admite, cum e natural, catehismul din 1559, a cărui dată reiese din numele Vlădicilor în paginile de curînd găsite. Manuscriptul d-lui Iuliu Marţian, acum la Academia Romînă, dă aproape acelaşi text. Basa e catehismul lui Luther, care e prescurtat. În ms. Marţian sînt şi fenomene de rotacism. Şi acuma păstrez părerea că zugravul străin Maler n'a putut traduce catehismul. Interesantă indica ia că traducerea s'a putut face, «după 1529», în regiunea vechilor versiuni din secolul al XV-lea, supt influenţa oraşelor germane din Zips şi Sáros.

* * *

În *Contribuţii nouă privitoare la Voevozii romîni din Ardeal şi părţile ungureşti în veacul al XVI-XVIII-lea* (Cluj 1922) d. Şt. Meteş notează Voevoezii din părţile Ciceului, în secolul al XVI-lea, cei de la Chioara („Cetatea-de-piatră"), cei de la Şimlău. Se arată mecanismul administraţiei lor prin juzi şi crainici: juzii se aleg la Sf. Ilie şi la Bobotează şi jură; ju-

www.dacoromanica.ro

decata Voevodului e la două săptămîni odată, pe alocurea însă numai odată pe an. I se presintă ca basă raportul juzilor şi juraţilor. Preoţii trebuie să-i arăte că ştiu Tatăl Nostru, Crezul, Cele zece porunci; cel d'întăiu îl spunea şi poporul. O parte din birşag e a Voevodului. El umbla călare. Da domnului de pămînt un bou, o căprioară, un uliu, un ţol, un florin. Preotul poate fi Voevod. Oastea e comandată de acest şef. El ţine «nedeie». I se dă de oameni o dijmă din vite, slujbă la coasă, colac, pîne, ouă, picior de porc. Ştiri despre satele colonisate de Voevozi, p. 17 şi urm. (un cas cu voia lui Iliaş Rareş şi lui Lăpuşneanu în părţile Ciceului). Voevozi bogaţi împrumutînd Statul (p. 18). Informaţia e inedită sau rară; lucrarea, de cel mai mare merit. Găsesc şi menţiunea moşiei pe care o avea Gheorghe Ştefan în Sătmar prin August 1659, Istvándi (Turistvandi), luată cu 800 de florini de la familia Prinyi (p. 18).

* * *

Părintele Iacob Radu tipăreşte în „An. Ac. Rom." catalogul descriptiv al manuscriptelor Episcopiei unite din Oradea-Mare.

* * *

Cu bogată informaţie filologică d. V. Pârvan caută a lămuri numele de rîuri dacoscitice (în «An. Ac. Rom.».

* * *

Publicaţia de documente româneşti a d-lui I. Bianu e continuată printr'o fasciculă mergînd până la 1632. Ea poartă data de 1907. Într'un act din 1631 se pomenesc între scutelnici: «socacii, curechearii şi grădinarii hătmăneşti» (p. 189).

* * *

Pentru istoria întâielor timpuri după unirea din 1918 sînt de folos articolele limpezi ale d-lui Gh. Turbure, *Cuvinte din Bihor* (Oradea-Mare 1923). Pentru bolşevicii unguri în aceste părţi, p. 47 şi urm. D. de Saint-Aulaire la Orade, p. 93. Uciderea d-rului Ciordaş, p. 111 şi urm. Aţîţări maghiare la revanşă, p. 138 Adevărată aserţiunea de la p. 74: «Noi încă n'am zidit nimic».

* * *

www.dacoromanica.ro

O pagina din viaţa şcolilor noastre din Ungaria o dă, cu documente înedite, d. I. Georgescu, în *Istoria Seminarului din Orade* (Bucureşti 1923).

* * *

O informaţie bogată şi sigură asupra tipăririi izvoarelor diplomatice în deosebite ţeri o poate afla cineva în lucrarea d-lui Antônio Ferrêo, *Da importâncio dos documentos diplomaticos en História* (Coimbra 1917; din lucrările Academiei portughese). Portugalia are şi rapoarte din Viena şi Petersburg care ni-ar putea servi.

* * *

În *Pagini de glorie din războiul pentru întregirea neamului: Grupul Cerna* (Severin 1923), dd. căpitan Gh. Nicolaescu şi P. Nicolaescu-Cranto dau ştiri precise despre acel episod în adevăr «glorios» din războiul de unitate naţională. Paginile de la sfîrşit sînt din cele mai duioase pe care le-am cetit.

* * *

Forma Saccea, în legătură cu vechiul «Voevod» din aceste locuri dobrogene, în loc de Isaccea, se află curent în actele româneşti, şi din veacul al XIX-lea (dr. Gomoiu, *Din istoria medicinei şi a învăţămîntului medical în Romănia înnainte de* 1870, Bucureşti 1923, p. 297).

Acestnume de «Saccia» al Isaccei, în legătură cu Σακτζᾶς al Bizantinilor din secolul al XI-lea, e dat localităţii şi de agentul romîn acolo, Stoianovici, la 10 Maiu 1876 *(Documente oficiale, Neutralitatea Romăniei, neutralisarea Dunării, Diverse,* Bucureşti, 1876, p. 4).

* * *

Lumea din Iaşi, VI, no. 17, dă trei scrisori din Bucureşti ale lui Leon Tolstoi (1854). Drumuri rele, «oraş minunat, mare, frumos», cu operă italiană şi teatru frances, viaţă scumpă şi «destrăbălată». A fost la Olteniţa, apoi la Silistra.

* * *

În *Glasul Bucovinei* d. Leca Morariu descrie un nou manuscris, din 1796, al *Războiului Troadei.* Se dă şi reproducerea

www.dacoromanica.ro

unei pagini a Psaltirii slavone scrise pentru Efrem, episcopul de Rădăuți, și a unei alte pagini, înflorite, din Isopia de la Voroneț (de Ieronim Stoleriu, monah).

* * *

Studiul d-lui I. Șiadbei despre Alexandru Lambrior (din «Viața Românească») e mai întins și mai important de cum s'ar crede după titlu. E de fapt o privire critică asupra desvoltării filologiei romîne în ultima jumătate de veac. Forma e cuviincioasă și chiar curtenitoare, ceia ce miră la un elev al școlii de lingvistică din Iași.

* * *

În *Les origines et les débuts de l'imprimerie d'après les recherches les puls récentes* a d lui Ch. Mortet opera lui Gutenberg apare numai ca un termin final.

* * *

În *Pravilistul Flechtenmacher* (din «An. Ac. Rom.»), d. Andrei Rădulescu arată că jurisconsultul german a venit la noi în 1813. Se alege și partea lui la redactarea «Codului Calimah», care ar fi fost decisivă. El iea 200 de exemplare din carte, după dania Domnului, care, plecînd, în 1819, îi dă cel mai lăudător certificat. Pravilistul următor era, din 1818, C. Skeleti. Dar pe urmă Flechtenmacher revine ca „nomofilax". Voia să creeze o Facultate privată de drept roman și făcu la Academie un «curs privat» de această materie. Căuta a desluși și trecutul dreptului nostru. Plănuia în 1837 un ziar de drept. Voia să deie și un Codul lui Iustinian în românește, cu toate adausurile de nevoie, menit tuturor țerilor românești. Dar Vodă nu aprobă. Banii de tipar lipsiră. Versuri de-ale lui sînt la Academie. A lăsat și un lexicon de drept civil și a tradus expunerea operei lui Szechényi.

* * *

Trecutul Preparandiei și Seminariului din Arad a dat d-lui Teodor Botiș material pentru o lucrare de vre-o 700 de pagini: *Istoria școalei normale (preparandiei) și a Institutului teologic ort.-romîn din Arad* (Arad 1922). La lucrare era să participe și Avram Sădean, mort în războiu. Interesante criticile aduse lui Iosif Iorgovici că întrebuința neologisme (p. 43). El alcătuește niște «Socotiri din cap», necunoscute (p. 158). Asupra încer-

www.dacoromanica.ro

cărilor de maghiarisare, p. 237 şi urm. De mare interes e propunerea lui Uroş Nestorovici de a înfiinţa o foaie românească («Ephemerides Valachiae») pentru a promova cultura poporului romîn şi a-i împărtăşi «moravurile care sînt în floare la toate popoarele Europei». Mai departe: «Cere «în secret» opinia consesului ori de merită întreprinderea aceasta vre-o osteneală: va avea abonaţi? Consesul răspunde că ideia e cît se poate de salutară şi că un ziar românesc e de cea mai mare necesitate» (anul e 1814).

Pentru «Organul societăţii de lectură a teologilor romîni din Arad» (de la 1869), p. 615 şi urm., pentru foaia *Speranţa* (de la 1872), p. 618 şi urm. (era vorba de una cu titlul de *Lumina).*

Lucrarea e după inedite. Se dau şi chipuri: al lui Diaconovici Loga la p. 59, al lui Dimitrie Constantini (p. 64; v. mai sus, p. 160), al lui Al. Gavra (p. 84), Biografiile profesorilor merită a fi utilisate. Preţioase numele din lista şcolarilor.

* * *

În Anuarul I al liceului de Stat Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuţi pe 1921-2, de d. Emanuil Isopescu (Cernăuţi 1923), se dă o istorie a învăţămîntului bucovinean supt Austrieci, insistînd mai mult asupra ultimelor decenii.

*

În «Buletinul societăţii numismatice romîne», XVIII, n-l 45, se tratează şi despre medaliile lui Cuza-Vodă (pentru expoziţiile regionale). D. C. Bănaru (=Moisil) vorbeşte de talerii Mariei-Teresei în Levant.

*

În *Ce-a fost odată din trecutul Bucovinei* (Cernăuţi 1922) d. Leca Morariu se ocupă de topitoria de clopote la Pătrăuţiii Sucevei, de şcoala de acolo, de biserica din Volovăţ, de biserica, total distrusă în războiu, de la Bădăuţi, de lăutarii bucovineni.

Lucrarea e împodobită cu vederi (biserica din Arburea, cea din Pătrăuţi, cea din Bădăuţi, care *ar trebui refăcută întocmai*). La urmă, ştiri despre tristul sfîrşit al neutatului Gheorghe Popovici, al cărui rol în actualele împrejurări ar fi putut să fie atît de hotărîtor.

*

www.dacoromanica.ro

În *La Cultura* din Roma, II, 6, d. Ramiro Ortiz constată un împrumut al lui Stendhal din «Promessi sposi» al lui Manzoni.

*

O îngrijită gramatică românească, după un plan nou, o dă d. Arpad Bitay, în *Rövid román nyelvtan külövös tekintettel a hangváltozásokra* (Cluj 1923).

*

D. Gr. Avachian publică în ruseşte un studiu asupra Armenilor din Cetatea-Albă *(Ocercŭ istorii akkermanskihŭ Armianŭ do XIX veaka*, Cetatea-Albă 1922).

*

În *Sirènes* de d. Henri Lechat, profesor la Universitatea din Lyon, se arată că sirena a însemnat întâiu, în forma ei de simplă pasăre cu cap de om, ca şi şoimul egiptean, sufletul zburînd din trup.

Grecii au făcut restul. D. Lechat descrie sirenele din Museul de la Lyon.

*

În articolul său *Cea mai veche revistă literară românească* (extras din „Anuarul Institutului de istorie naţională" din Cluj) păr I. Lupaş cercetează din nou toete vechile încercări de publicistică românească în Ardeal şi în special *Biblioteca românească*.

* * *

Supt titlu «Partidul» politic, conferinţă a Institutului Social Romîn, d. D. Gusti defineşte ştiinţific originea, caracterul şi misiunea organisaţiilor politice. De relevat, în abundenţa de idei juste: «nu putem şi nu trebuie să vorbim de o identitate între un partid ş între o clasă». Sau: „Acei cari vorbesc foarte mult împotriva oligarhiei sînt ei înşii, din punctul de vedere al organisării de partid, oligarhi. Oligarhia partidului este indispensabilă partidului." Sînt, într'o formă obiectivă, perfect literară, critici pătrunzătoare ale moravurilor. O admirabilă bibliografie face din aceasta broşură un indispensabil instrument de lucru.

La istoria partidelor a se adăugi broşura mea *Scènes et histoires du passé roumain*, din 1900.

* * *

În broşura sa *George Tofan* (Suceava 1923), d. N. Tcaciuc schiţează cu duioşie una din cele mai curate figuri ale intelec-

www.dacoromanica.ro

tualilor romîni din Bucovina. Tofan a fost şi propunătorul cursurilor de vară de la Vălenii-de-Munte.

* * *

Un călător nou se adaugă n *Analele Dobrogei* (IV, 2), la cei pe cari i-am analisat în «Istoria Romînilor prin călători» : Zanelli (pe la 1850); se traduc şi paginile lui Boucher de Perthes. La cel d'intăiu, «Migulich», trimes pentru pictură la Paris, e Negulici; nu ştiu cine poate fi Toma Constangin (Constanţiu ?) la Roma; lîna «stago» e *stogoşă*. Se vorbeşte de ceara noastră căutată la Trieste Şcoala din Bucureşti îi pare slabă (examin de francesă neîndestulător).

*

Se dau şi extrase din Arabul Ibn Batutah, care a văzut Babadagul. La p. 155, nota, se arată că şi pentru Abulfeda Bulgaria era «Ţară a Vlahilor».

Se citează şi articolul, necunoscut mie, al lui Sabbadini, *Quando fu riconoscinta la latinità del rumeno* în «Atene e Rome» din Florenţa, 1915).

* * *

În cartea d-lui N. Zaharia, *Vasile Alecsandri, viaţa şi opera lui* (Bucureşti 1919), se va găsi şi informaţie mai rară.

* * *

O bună şi nobilă definiţie a Universităţii cum trebuie să fie, în studiul d-lui Ramiro Ortz : *Către studenţi, despre ceva de pe acest pămînt* (extras din «Arhiva peniru ştiinţa şi reforma socială). Profesorul de literatura italiană e şi contra retoricei goale şi contra universalităţii ignorante şi contra specialismului strîmt.

Într'un număr apropiat din aceiaşi revistă vom da dosarul monedei lui Cuza-Vodă, «romînul».

* * *

După d. C. Moisil, în «Cronica numismatică şi arheologică», ultimul Domn moldovean care a bătut monedă cu scop practic a fost Ştefăniţă : Petru Rareş ar fi întrebuinţat numai bani turceşti.

N. Iorga

www.dacoromanica.ro

LIBRARIA „PAVEL SURU"

BUCUREȘTI, CALEA VICTORIEI, 85

are în deposit următoarele lucrări datorite d-lui N. IORGA:

Trecutul românesc prin călători.
(Cursuri la Șc. Super. de Războiu).
I
Până la jumătatea veacului al XVII-lea. Lei **20.**—
II
Da la jumătatea veacului al XVII-lea până la 1880. Lei **18.**—

Prolegomene de Istorie universală
Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei.
I
Evul mediu. Lei **20.**—
II
Epoca modernă. Lei **15.**—

Istoria Literaturilor Romanice în desvoltarea și legăturile ei (Volumul 1-iu: Evul Mediu). Lei **20.**—

Istoria Literaturilor Romanice în desvoltarea și legăturile ei (Volumul II-lea: Epoca Modernă până la 1600). Lei **35.**—

Istoria Literaturilor Romanice în desvoltarea și legăturile ei (Volumul III-lea: Epoca Modernă de la 1600 până în zilele noastre). Lei **45.**—

Histoire des Roumains de la Péninsule des Balcans (Albanie, Macédoine, Épire, Thessalie, etc). Lei **3.**—

Histoire des l'Albanie et du peuple albanais Lei **3.**—

O sută de ani de la nașterea lui Cuza-Vodă (Conferință ținută în Sala Ateneului Romîn) Lei **2.**—

Mihai Viteazul (Dramă în 5 acte) Lei **4.**—

Un Domn pribeag (Dramă în 5 acte) Lei **3.**—

Învierea lui Ștefan cel Mare (Dramă în 5 acte) Lei **4.**—

Cantemir Bătrînul (Dramă în 5 acte) Lei **3.50**

Constantin Brîncoveanu Dramă în 5 acte).— Lei **4.**

Revista Istorică (Anul al VII-lea. N-le 7—9). Lei **4.**—

Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale pe 1921 (N-le 7—9) Lei **5**—.

Polonais et Roumains (Relations politiques, économiques et culturales). Lei **10.**—

Românii și Grecii de-a lungul veacurilor (cu prilejul îndoitelor nunți princiare din MDCCCCXXI) Lei **15** —

Izvoare contemporane ale mișcării lui Tudor Vladimirescu.
Ediția ordinară **45** lei. mijlocie **50**, de lux **55.**

www.dacoromanica.ro